

MARIAN NAGNAJEWICZ

TECHNIKA IDENTYFIKOWANIA TERMINÓW GRECKICH
Z ICH ODPOWIEDNIKAMI ŁACIŃSKIMI
W PISMACH NAUKOWYCH CYCERONA

Cycon, popularyzując w swych dziełach retorycznych i filozoficznych dorobek naukowy Greków, musiał posługiwać się ich pojęciami technicznymi. Część tych pojęć miała już swoje nazwy w języku łacińskim, większość jednak trzeba było dopiero nazywać i nowe terminy uciierać, bo tak retoryka, jak zwłaszcza filozofia nie zdążyły się jeszcze na dobre zakorzenić w piśmiennictwie rzymskim. Tworząc łacińską terminologię naukową, Rzymianie albo zapożyczali wyrazy greckie (jak np. *aēr*, *aether*, *philosophia*, *dialectica*, *rhetorica*), albo kuli neologizmy, często na wzór słów greckich (np. *iuridicialis*, *incisio*, *evidentia*, *qualitas*, *indifferens*), albo istniejącym już wyrazom rodzimym nadawali nowe znaczenia (np. *ambitus*, *membrum*, *assensio*, *comprehensio*, *visum*), albo wreszcie uciekali się do wyrażen peryfrastycznych (np. *quid deceat*, *quod prodest*, *quod comprehendi non potest*). Swobodę jednak czerpania z tych źródeł ograniczał w mniejszym lub większym stopniu rzymski puryzm językowy; którego nasilenie przypada na okres klasyczny literatury łacińskiej. Najwybitniejsi prozaicy rzymscy, Cezar i Cycon, byli właśnie jego gorliwymi rzecznikami. Arpinata był szczególnie uwrażliwiony na punkcie słownictwa: stronił od archaizmów, unikał świeżych grecyzmów, bardzo oględnie wprowadzał neologizmy, zwłaszcza słowotwórcze; gdy zaś konieczność skłaniała go do użycia wyrażenia, które z tego czy innego względu wydawało mu się śmiałe, starał się je zabezpieczyć jakimś środkiem łagodzącym czy usprawiedliwiającym (np. *ut ita dicam*, *qui dicitur*, *quasi*, *tamquam*, *quidam*). Odnosi się to nie tylko do nazęwnictwa fachowego, lecz także do leksyki języka ogólnego.

Pracując nad wyrażeniami usprawiedliwianymi u Cycona i ustalając w związku z tym zasób środków usprawiedliwiających, natknąłem się w jego pismach naukowych na szereg formuł, które się z tymi środkami, przynajmniej w części, wiążą funkcjonalnie. Każdy, kto się bliżej zetknął z tekstami naukowymi Cycona, zna dobrze jego zwyczaj odwoływania się przy nowych lub nie utartych jeszcze terminach fachowych łacińskich do ich ekwiwalentów, a zarazem źródeł greckich. Zwyczaj

ten, oparty zresztą na pewnej tradycji¹, ma swoje źródło w skrupulatności i trosce autora o to, by jego terminologia była przez czytelników należycie zrozumiana. Oto przykład takiej konfrontacji terminów: *qui [...] naturae rationem, quam φυσιολογίαν Graeci appellant, notam esse sibi profitebatur* (div. I, 90), gdzie wyrażenie *naturae rationem = φυσιολογίαν*. W podkreślonych słowach tej wypowiedzi mamy właśnie do czynienia z częstym u Cicerona zabiegiem, który z braku lepszego miana nazywam umownie identyfikacją (terminu łacińskiego z greckim), Wyrazy: *quam [...] Graeci vocant* tworzą formułę identyfikującą, czasownik zaś *vocant* jest identyfikatorem. Trzeba tu dla ścisłości dodać, że tego rodzaju zabiegi można także czasem spotkać w mowach i listach Cicerona i że nie zawsze wiążą się one z terminami naukowymi.

Formuły identyfikujące są dwojakie: jedne — zdecydowane i nie zdradzające swą formą zastrzeżeń autora co do adekwatności lub poprawności językowej terminu łacińskiego, jak w wypadku wyżej przytoczonym, drugie natomiast — ostrożne, lękliwe i nieśmiało wprowadzające wyraz rodzimy jako odpowiednik słowa greckiego, jak np. w wypowiedzi: *omne pronuntiatum — sic enim mihi in praesentia occurrit, ut appellarem ὀξύμα; utar post alio, si invenero melius — id ergo est pronuntiatum, quod est verum aut falsum* (*Tusc. I, 14*). Granica między tymi dwoma rodzajami identyfikacji bywa niekiedy, jako to potem zobaczymy, płynna. Trzeba ją jednak jakoś, choćby czasem sztucznie, przeprowadzić, aby od identyfikacji „czystych”, właściwych oddzielić te, które z racji widocznych w nich skrupułów Cicerona kwalifikują się do zaszeregowania do szerszej pojętych formuł usprawiedliwiających.

Dochodzimy w ten sposób do genezy niniejszego artykułu. Powstał on bowiem z myślą o odciążeniu wyżej wspomnianej rozprawy o wyrażeniach usprawiedliwianych i usprawiedliwiających przez osobne potraktowanie wszystkich identyfikacji z uwzględnieniem ich podziału na dwie wymienione grupy, z których tylko druga należy właściwie do kręgu środków zabezpieczających śmielsze innowacje. Pierwsza z nich, większa i genetycznie chyba wcześniejsza, która obejmuje identyfikacje bez wyraźnych zastrzeżeń autora, zasługuje także na omówienie, ale w tamtej pracy byłaby uciążliwym balastem. Tak więc niniejszy artykuł ma być nie tylko generalnym omówieniem zagadnienia identyfikacji, ale także rodzajem rozliczenia się jego autora z czytelnikiem z zebranego materiału i uzasadnieniem zaliczenia jego części do wyrażen usprawiedliwiających. Nikt dotąd nie zajmował się, o ile mi wiadomo, omawianymi zabiegami od strony ich struktury i powiązania z kontekstem. Interesowano się raczej samymi wyrażeniami identyfikowanymi i usprawiedliwianymi², a nie techniką ich identyfikowania i usprawiedliwiania, która sama w sobie jest ciekawym zagadnieniem stylistycznym.

¹ Ślady tej tradycji są uwzględnione po pierwszej części materiałowej.

² Np. w pracach: C. M. Bernhardt, *De Cicerone Graecae philosophiae interprete*, Berlin 1865. Progr. Fried.-Wilhelms Gymn.; B. Linderbauer, *De verborum mutuatorum apud Ciceronem*

Formuły identyfikujące wzięte razem są u Cyncerona bardzo liczne i strukturalnie różnorodne. Aby tę różnorodność ogarnąć i ukazać, pokusiłem się o próbę ich poklasyfikowania i uporządkowania w obrębie sześciu zasadniczych typów, do których dały się one z trudem sprowadzić. Pełny obraz tak często u Cyncerona podnoszonej *varietas sermonis* da się na badanym tu odcinku ukazać tylko przy uwzględnieniu wszystkich wchodzących w grę wypadków, bo niemal każdy z nich ma swój własny odcień. Produktem ubocznym niejako tak pomyślanego artykułu będzie zebranie tych wyrazów greckich (wraz z kilkoma greczyzmami) i ich równoważników łacińskich, które Cynceron ze sobą konfrontuje w swych dziełach retorycznych i filozoficznych. Co do rzeczowników, to znajdują się tu poza imionami pospolicitymi również imiona własne. Uwzględnione zostaną także te wyrazy greckie, które nasz autor umieścił w swych tekstach naukowych bez tłumaczenia czy to w otocze purystycznej, czy to bez niej, a więc w sposób praktykowany w poufalej korespondencji³.

Tyle celem wprowadzenia w zagadnienie. Przechodzimy teraz do partii materiałowej, tj. do przeglądu wszystkich identyfikacji. Przegląd ten uwzględnia sześć typów strukturalnych mniej lub więcej zróżnicowanych. Te typy powtarzają się w obu częściach przeglądu, z których pierwsza obejmuje identyfikacje, które nazwałem czystymi i właściwymi, druga zaś zawiera identyfikacje powiązane z zastrzegalnikiami oraz te, które odmienna forma ich identyfikatorów kwalifikuje jako zastrzegalniki czy też usprawiedliwienia.

Zaczynamy od identyfikacji właściwych.

I

Na pierwszym miejscu wypada umieścić typ identyfikacji u Cyncerona najczęstszy, ukazujący poza tym znaczną różnorodność leksykalną i syntaktyczną, którą staram się uwydatnić przez odpowiedni układ materiału. Należą do niego te wypadki, w których użyty w toku wykładu wyraz (czasem dwa lub trzy wyrazy synonimiczne) lub wyrażenie łacińskie będące niekiedy szeroką peryfrazą, przeważnie o charakterze terminologicznym, identyfikuje autor z terminem greckim, umieszczonym:

A. W zdaniu względnym o różnym szyku składników, którego orzeczeniem (identyfikatorem) jest wyraźne lub domyślne *verbum appellandi*, czasem słowo *est*, w trybie oznajmującym:

1. strony czynnej w postaci:

usu et compensatione I-II, Progr. Metten 1892-93; F. P e t e r s, *T. Lucretius et M. Cicero quo modo vocabula Graeca Epicuri disciplinae propria Latine verterint*. Diss. Münster in Westf. 1926.

³ Co do sposobu wprowadzania wyrazów greckich u Cyncerona por.: W. K r o l l, *ad orat.* 36 s. v.

a. voca(n)t, vocatis:

α)⁴ in curia Syracusis, quem locum illi βουλευτήριον vocant (*Verr. II* 2, 50); uti solitus est ea dissimulatione, quam Graeci εἰρωνείαν vocant (*ac.* 2, 16); efficiuntur notitiae rerum, quas Graeci tum ἐννοίας, tum προλήψεις vocant (*ib.* 2, 30); nunc de adensione atque adprobatione, quam Graeci συγκατάθεσιν vocant, pauca dicemus (*ib.* 2, 37); aestimatione, quam illi ἀξίαν vocant (*fin.* 3, 20); ex coniugatione, quam <Graeci> συζυγίαν vocant (*top.* 38); enuntiationum, quae Graeci ἀξιόματα vocant (*fat.* 1); formae, quas Graeci εἶδη vocant (*top.* 30).

β) decretum illud Areopagitarum, quem ὑπομνηματισμὸν illi vocant (*epist.* 13, 1, 5); quid esset cognitio aut perceptio⁵ [...] quam κατάληψιν illi vocant (*ac.* 2, 17); appetitum animi, quam ὄρμην Graeci vocant (*fin.* 5, 17); globosum est fabricatus, quod σφαιροειδὲς Graeci vocant (*Tim.* 17); appetitiones, quas ὄρμᾶς Graeci vocant (*nat. deor.* 2, 58); non qualitate aliqua, quam ποιότητα Graeci vocant (*ib.* 2, 94); adsumptio tamen, quam πρόσληψιν iidem vocant (*div.* 2, 108); mores, quod ἤθος illi vocant (*fat.* 1); descriptio, quam χαρακτηῖρα Graeci vocant (*top.* 83); illa sapientia, quam σοφίαν Graeci vocant (*off.* 1, 153).

γ) verborum et sententiarum illa lumina, quae vocant Graeci σχήματα (*Brut.* 275); altera (sc. ora) australis, ignota nobis, quam vocant Graeci ἀντίθρονα (*Tusc.* 1, 68)⁶; morbi conficiuntur, quae vocant illi νοσήματα (*ib.* 4, 23).

δ) alterum genus est, quod habet parvam verbi immutationem, quod in littera positum Graeci vocant παρονομασίαν (*de orat.* 2, 256) z częścią peryfrazy w obrębie formuły identyfikacyjnej; de suis decretis, quae philosophi vocant δόγματα (*ac.* 2, 27).

ε) abusionem, quam κατάχρησιν vocant (*orat.* 94); qui adversis vestigiis stent contra nostra vestigia, quos ἀντίποδας vocatis (*ac.* 2, 123); infinitio ipsa, quam ἀπειρίαν vocant (*fin.* 1, 21); notiones, quas ἐννοίας vocant (*Tusc.* 1, 57); mentientem, quem ψευδόμενον vocant (*div.* 2, 11).

ζ) sententiarum orationisque formis, quae vocant σχήματα (*Brut.* 69); appetitionem, quam vocant ὄρμην (*fin.* 4, 39); ex quadam convenientia et coniunctione naturae, quam vocant συμπάθειαν (*div.* 2, 124); continuatio coniunctioque naturae, quam, ut dixi, vocant συμπάθειαν (*ib.* 2, 142) z odsyłaczem ut dixi w zdaniu identyfikującym; de ornamentis verborum sententiarumve praecipitur, quae vocant σχήματα (*top.* 34).

b. appella(ba)nt, appellatis, appellat:

α) divinationem, quam Graeci μαντικήν appellant (*leg.* 2, 32; *div.* 1, 1); tem-

⁴ Litery greckie w punkcie A typu I i I' odnoszą się do odmianek identyfikacji, których formuły różnią się szykiem wyrazów.

⁵ W miejscu wykropkowanym po tym słowie znajduje się część wypowiedzi umieszczona pod I' A1aβ.

⁶ Por. opis *rep.* 6, 21; oraz *ac.* 2,123 (IA1aε).

perans, quem Graeci σώφρονα appellant⁷ [...] (*Tusc.* 3, 16); perturbationes animorum [...] quas Graeci πάθη appellant (*fin.* 3, 35); consilium illud imperatorium fuit, quod Graeci στρατήγημα appellant (*nat. deor.* 3, 15); illa rhetorum ex contrariis conclusa, quae ipsi ἐνθυμήματα appellant (*top.* 55), cf. VI, 13; artem [...] bene disserendi et vera ac falsa diiudicandi, quam verbo Graeco διαλεκτικὴν appellaret (*de orat.* 2, 157) z wyrażeniem verbo Graeco w miejscu osoby nazywającej; iis luminibus quos Graeci quasi aliquos gestus orationis σχήματα appellant (*orat.* 83) z surrogatem dodatkowego tłumaczenia w ramach formuły identyfikującej.

β) illo studio contentionis, quem ἀγῶνα vos appellatis (*Att.* 1, 16, 8;) ut libido sit earum rerum, quae dicuntur de quodam aut quibusdam, quae κατηγορήματα dialectici appellant (*Tusc.* 4, 21); naturae rationem, quam φυσιολογίαν Graeci appellant (*div.* 1, 90); quae de re futura cum aliquid dicunt deque eo, quod possit fieri aut non possit, quam vim habeant, obscura quaestio est, quam περί δυνατῶν philosophi appellant (*fat.* 1); enuntiatio, quod ἀξίωμα dialectici appellant (*ib.* 20).

δ) in universi generis quaestione pono, quam, ut supra dixi, Graeci appellant θέσιν (*orat.* 125) z odsyłaczem w formule do *orat.* 46.

ε) verborum [...] explicatio probabatur, id est, qua de causa quaeque essent nominata, quam ἐτυμολογίαν appellabant (*ac.* 1, 32); emolumenta et detrimenta, quae ὠφέληματα et βλάμματα appellant (*fin.* 3, 69); populariter scriptum, quod ἐξωτερικὸν appellabant (*ib.* 5, 12); divinum quiddam, quod δαιμόνιον appellat (*div.* 1, 122); iudicandi [...] vias [...] perscrutati sunt ea scientia, quam διαλεκτικὴν appellant (*top.* 6).

ζ) si verborum immutationibus utantur, quos appellant τρόπους (*Brut.* 69); in illis selectis [...] brevibusque sententiis, quas appellatis κυρίας δόξας (*nat. deor.* 1, 85).

η) intelligentiam vel notionem potius, quam appellant ἔννοιαν illi (*fin.* 3, 21).

θ) sumptiones, — ea quae λήμματα appellant dialectici — (*div.* 2, 108) z rzadkim dodatkiem w postaci zaimka is przed zdaniem identyfikującym.

c. nomina(ba)nt, nominarunt:

α) vel summum bonorum vel ultimum vel extremum, quod Graeci τέλος nominant (*fin.* 1, 42); quarta [sc. Minerva], Iove nata et Coryphe, Oceani filia, quam Arcades Κορίαν nominat (*nat. deor.* 3, 59); motus animi turbatos, quos Graeci πάθη nominant (*off.* 2, 18).

β) simulatorem, quem εἴρωνα Graeci nominarunt (*off.* 1, 108).

ε) imagines, quae εἰῶδλα nominant (*fin.* 1, 21).

d. dicunt, dicit, dicitis, dicebant:

α) prudentiam enim, quam Graeci φρόνησιν dicunt (*off.* 1, 153).

⁷ W miejscu wykropkowanym po tym wyrazie znajdują się słowa uwzględnione w punkcie IV1aα.

β) ut perturbatio sit, quod πάθος ille dicit (*Tusc.* 4, 11).

ε) illud rectum est — quod κατόρθωμα dicebas — (*fin.* 4, 15; cf. 3, 24); illa fatalis necessitas, quam εἰμαρμένην dicitis (*nat. deor.* 1, 55).

e. z elipsą verbi appellandi:

idem esse dico voluptatem, quod ille ἡδονήν (*fin.* 2, 13); efficientia, quae Graeci ποιητικά (*ib.* 3, 55); appetitionesque, quas illi ὁρμάς (*off.* 2, 18).

2. strongi biernej w postaci:

a. voca(n)tur:

α) apud Graecos infimi homines mercedula adducti ministros se praebent in iudiciis oratoribus, ei, qui apud illos πραγματικοὶ vocantur (*de orat.* 1, 198).

β) appetitio animi, quae ὁρμή Graece vocatur (*fin.* 3, 23).

ζ) multa [...] multorum facete dicta, ut ea, quae a sene Catone collecta sunt, quae vocantur ἀποφθέγματα (*off.* 1, 104).

b. appellantur:

γ) aegrotationes, quae appellantur a Stoicis ἀρρωστήματα (*Tusc.* 4, 23).

c. nomina(n)tur, est nominata:

α) alteram [sc. partem] in augendis amplificandisque rebus [sc. pono], quae ab iisdem ἀΰξεις est nominata (*orat.* 125); inductio, quae Graece ἐπαγωγή nominatur (*top.* 42).

ε) ea ne sentire quidem sapientem, quae ἀπάθεια nominatur (*ac.* 2, 130); mirabilia Stoicorum, quae παράδοξα nominantur (*ib.* 2, 136).

d. dicitur, dicuntur:

α) numerus vocatur, qui Graece ῥυθμός dicitur (*orat.* 67)⁸; illa ex repugnantiis sentiis communis conclusio, quae a dialecticis tertius modus, a rhetoribus ἐνθόμημα dicitur (*top.* 56) z rozszerzoną formułą identyfikującą; signifero in orbe, qui Graece ζῶδιακός dicitur (*div.* 2, 89).

β) formam, qui χαρακτήρ Graece dicitur (*orat.* 36); in his rebus neutram in partem moveri, quae ἀδιαφορία ab ipso dicitur (*ac.* 2, 130); excandescencia [...] sit ira nascens et modo existens, quae θύμωσις Graece dicitur (*Tusc.* 4, 21); aut circulus aut orbis, qui κύκλος Graece dicitur (*nat. deor.* 2, 47).

ε) in eis sermonibus, qui διάλογοι dicuntur (*orat.* 151); in altera philosophiae parte, quae est quaerendi ac disserendi, quae λογική dicitur (*fin.* 1, 22); aestimatio, quae ἀξία dicitur (*ib.* 3, 34); Iovis stella fertur, quae φαέθων dicitur (*nat. deor.*

⁸ Całość wypowiedzi, do której należy cytat, należało by uznać za identyfikację typu III z uwagi na to, że ten cytat jest częścią definicji pojęcia wymienionego poprzednio.

2, 52); *inveniendi artem* (sc. *persecuti sunt ea scientia*), quae *τοπική* dicitur (*top.* 6); ut aliquid, quod fieri nullo modo possit, *augendae rei gratia* dicatur aut *minuendae*, quae *ὑπερβολή* dicitur (ib. 45); *studio sapientiae*, quae *philosophia* dicitur (*Tusc.* 1, 1; cf. *off.* 2, 5).

e. z elipsą v. appellandi:

concentrationisque quae *ἁρμονία* Graece, [...] *compos et particeps* (*Tim.* 27).

f. est zamiast passivum v. appellandi:

η) una pars in appetitu posita est, quae est *ὀρμή* Graece (*off.* 1, 101).

ι) argumenti conclusio, quae est Graece *ἀπόδειξις* (*ac.* 2, 26). Nota⁹: *odium mulierum*, quale in *μισογύνῃ* Atili est (*Tusc.* 4, 25); zam.: quae est Graece *μισογυνία*.

B. w tym samym zdaniu co termin łac. po wyrażeniu id est:

1. bezpośrednio:

ille Terentianus „ipse se poeniens”, id est *ἑαυτὸν τιμωρούμενος* (*Tusc.* 3, 65).

2. po wstawce: quod ab his dicitur:

Placet [...] Chrysippo [...] *quiescere*, id est, quod ab his dicitur¹⁰ *ἡσυχάζειν* (*ac.* 2, 93).

C. w parentezie w postaci:

1. a¹¹. zdania pobocznego z ut:

Quod vero sine corpore ullo deum vult esse (ut Graeci dicunt *ἄσώματον*), id quale esse possit, intellegi non potest (*nat. deor.* 1, 30).

2. zdania głównego z v. appellandi:

a. ustalającego relację między użytym przed parentezą wyrazem łacińskim i terminem greckim w parentezie:

α) obiektywnie (v. appellandi w 3 osobie):

admirabilia contraque opinionem omnium — ab ipsis etiam *παράδοξα* appellantur — (*parad.* 4); *adpetere* id, quod *accommodatum ad naturam* appareat — Graeci id *οἰκεῖον* appellant — (*ac.* 2, 38); *quidquid enuntietur* (id autem appellant *ἄξιωμα*, quod est quasi *ecfatum*), aut *verum esse* aut *falsum* (ib. 2, 95) z wyjątkowym

⁹ Ten wyraz sygnalizuje tu i gdzie indziej, że następujący po nim cytat niezupełnie nieści się w tym punkcie.

¹⁰ Formuła: quod ab his dicitur jest typowym przykładem wprowadzenia wyrazu greckiego, które jest tu nazywane otoczką purystyczną.

¹¹ Podpunkt b pojawi się dopiero w drugiej części materiałowej pod I'Cl.

rozszerzeniem zawierającym kalkę łacińską; coronae similem effecit (στεφάνην appellat) continentem ardorem lucis orbem (*nat. deor.* 1, 28); infra hanc [...] stella Mercurii est (ea Στίλβων appellatur a Graecis), quae [...] signiferum lustrat orbem (*ib.* 2, 53); cum declinat atomus intervallo minimo — id appellat ἐλάχιστον — (*fat.* 22).

β) subiektywnie (v. appellandi w I osobie):

primum est officium — id enim appello καθήκον —, ut se conservet in naturae statu (*fin.* 3, 20); incommoda [...] et commoda — ita enim εὐχρησθήματα et δυσχρησθήματα appello — (*ib.* 3, 69).

b. podtrzymującego ustaloną relację:

tale visum — iam enim hoc pro φαντασίᾳ verbum satis hesterno sermone trivimus — (*ac.* 2, 18); quodsi essent falsae notitiae — ἐννοίας enim notitias appellare tu videbare — (*ib.* 2, 22) z powtórzeniem terminu łacińskiego w parentezie; quoniam enim id haberent Academici decreti (sentitis enim iam hoc με δόγμα dicere) nihil posse percipi (*ib.* 2, 29); nota: cum enim hoc sit extremum (sentitis enim, credo, me iam diu, quod τέλος Graeci dicant, id dicere tum extremum, tum ultimum, tum summum [...]), cum igitur hoc sit extremum [...] (*fin.* 3, 26) z parentezą rozszerzoną, m. i. przez umieszczenie terminu greckiego w otoczcze.

3. dłuższej wypowiedzi w postaci:

a. zdania złożonego podrzędnie:

Proserpinam, quod Graecorum nomen est (ea enim est, quae Περσεφόνη Graece nominatur) — quam frugum semen esse volunt (*nat. deor.* 2, 67); nam Vestae nomen a Graecis (ea est enim, quae ab illis Ἑστία dicitur); vis autem eius ad aras et focos pertinet (*ib.* 2, 67).

D. inaczej:

1. okrażnie

ut [sc. odium] in hominum universum genus, quod accepimus de Timone, qui μισάνθρωπος appellatur (*Tusc.* 4, 25), cf. IA2f nota.

2. w następnym zdaniu:

quae est enim gens aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationem quandam deorum? Quam appellat πρόληψιν Epicurus, id est anteciptam animo rei quandam informationem (*nat. deor.* 1, 43).

II

Drugi typ identyfikacji, bez porównania rzadszy od poprzedniego, obejmuje te wypadki, w których autor użyty w toku wywodów termin łaciński powtarza

w następnym zdaniu złożonym podrzędnie z orzeczeniami w postaci verba appellandi, przy czym powtórzony termin łaciński umieszcza:

A. w zdaniu głównym z orzeczeniem w pierwszej osobie (wyjątkowo trzeciej), natomiast termin grecki w zdaniu pobocznym z orzeczeniem w 3 osobie l. mnogiej, czyli w zwykłej otoczce wyrazów greckich; verbum appellandi zdania względnego stoi wówczas:

1. w activum i jest:

a. uwzględnione:

in arborum [...] radicibus inesse principatus putatur. Principatum autem id dico, quod Graeci ἡγεμονικὸν vocant (*nat. deor.* 2, 29); „Suadae medulla”. Πειθῶ quam vocant Graeci, cuius effector est orator, hanc Suadam appellavit Ennius (*Brut.* 59) z dodatkowym zdaniem względnym i odwróconą kolejnością pozostałych zdań.

b. opuszczone:

ne hoc quidem cernunt omnia se reddere incerta, quod nolunt? Ea dico incerta, quae ἀδηλα Graeci (*ac.* 2, 54); fieri [...] omnia fato ratio cogit fateri. Fatum autem id appello, quod Graeci εἰμαρμένην (*div.* 1, 125); forma est notio, cuius differentia ad caput generis [...] referri potest. Notionem appello, quod Graeci tum ἔννοιαν, tum πρόληψιν (*top.* 31).

2. w passivum:

etenim si est divinatio, quibusnam a perceptis artis proficiscitur? Percepta appello, quae dicuntur Graece θεωρήματα (*fat.* 11).

B. w zdaniu pobocznym, grecki zaś w głównym:

hanc [...] insaniam [...] a furore distinguimus; [...] quem nos furem, μελαγχολίαν illi vocant (*Tusc.* 3, 11).

III

Zdarza się, że nowe lub mniej znane pojęcie greckie, narazie jakoś po łacinie zasygnalizowane (nazwane właściwie lub prowizorycznie, już to nazwane i szerzej omówione, już to wyrażone peryfrastycznie), Cyceron powołując się na fachowców oznacza terminem greckim i ten identyfikuje z jego odpowiednikiem łacińskim albo tylko go objaśnia. Czyni to:

A. w osobnym zdaniu:

1. pojedynczym:

a. umieszczając równoważnik łaciński po id est:

consequi volebat, bono ut esset animo. Id enim ille summum bonum εὐθυμίαν et saepe ἀθαμβίαν appellat, id est animum terrore liberum (*fin.* 5, 87); intellegi

necesse est eam esse naturam, ut omnia omnibus paribus paria respondeant: hanc ἰσωνομίαν appellat Epicurus, id est aequabilem tributionem (*nat. deor.* 1, 50); quae autem assumuntur extrinsecus, ea maxime ex auctoritate ducuntur. Itaque Graeci tales argumentationes ἀτέχνους vocant, id est artis expertes (*top.* 24); nota: cum confluerunt continuae plures translationes, alia plane fit oratio; itaque genus hoc Graeci appellant ἀλληγορίαν (*orat.* 94), gdzie po słowie greckim nie ma ekwiwalentu łacińskiego; jego namiastką jest w poprzednim zdaniu wyrażenie: alia oratio.

b. wiążąc równoważnik łaciński z terminem greckim za pomocą v. appellandi:

a propriis personis et temporibus [...] avocat controversiam [...]; haec igitur quaestio a propriis personis et temporibus ad universi generis orationem traducta appellatur θεσίς (*orat.* 46), gdzie zamiast terminu łacińskiego (propositum) jest jego opis; ut igitur in formis et figuris est aliquid perfectum et excellens, cuius ad cogitatam speciem imitando referuntur ea, quae sub oculos ipsa non cadunt, sic perfectae eloquentiae speciem animo videmus, effigiem auribus quaerimus. Has rerum formas appellat ἰδέας [...] Plato (*orat.* 10); coniugata dicuntur, quae sunt ex verbis generis eiusdem. Eiusdem generis [...] verba sunt, quae orta ab uno varie commutantur, ut sapiens, sapienter, sapientia. Haec verborum coniugatio συζυγία dicitur (*top.* 12).

2. złożonym:

a. współrzędnie, umieszczając wyraz grecki w pierwszym zdaniu, jego tłumaczenie w drugim:

nihil putat esse quod oriatur et intereat, idque solum esse, quod semper, tale sit quale est: ἰδέαν appellat ille, nos speciem (*Tusc.* 1, 58); locum actionis opportunum opportunitatem temporis esse dicunt; tempus autem actionis opportunum Graece εὐκαιρία, Latine appellatur occasio (*off.* 1, 142).

b. podrzędnie, w którym:

α) zdanie główne zawiera nazwę grecką, poboczne zaś ją uzasadnia lub objaśnia:

mutata [sc. verba dico], in quibus pro verbo proprio subicitur aliud, quod idem significet, sumptum ex re aliqua consequenti. Quod quamquam transferendo fit, tamen alio modo transtulit, cum dixit Ennius: [...] "horridam Africam terribili tremere tumultu": hanc ὑπαλλαγήν rhetores, quia quasi summutantur verba pro verbis, μετωνομίαν grammatici vocant, quod nomina transferuntur (*orat.* 93); nota 1: quia sunt verba rerum notae. Itaque hoc quidem Aristoteles σύμβολον appellat, quod Latine est nota (*top.* 35), gdzie termin grecki jest przetłumaczony i to słowem użytym już w zdaniu poprzednim; nota 2: Saturnum [...] eum esse voluerunt, qui cursum et conversionem spatiorum ac temporum contineret. Qui

Graece id ipsum nomen habet: Κρόνος enim dicitur, qui est idem χρόνος, id est spatium temporis (*nat. deor.* 2, 64), cf. IV 1b.

B. W podwójnym zdaniu względnym, zależnym od zdania zawierającego jedną z nazw łacińskich pojęcia grec.:

in quo quaesitum est, in totone circuitu illo orationis, quam Graeci περίοδον, nos tum ambitum, tum circuitum, tum comprehensionem aut continuationem aut circumscriptionem dicimus (*orat.* 204), gdzie wyraz circuitus zjawia się i przed nazwą grecką i po niej, cf. *nat. deor.* 2, 53 (VI 7).

C. w tym samym właściwie zdaniu:

Omnes enim iucundum motum, quo sensus hilaretur, Graece ήδονήν, Latine voluptatem vocant (*fin.* 2, 8); circumque omne caelum aequaliter distribuit, ut hunc varietate distinctum bene Graeci κόσμον, nos lucentem mundum nominaremus (*Tim.* 35).

IV

Niekiedy zachodzi zjawisko odwrotne: w toku wywodów zjawia się (pierwszy) nie termin łaciński lub jego ekwiwalent peryfrastyczny, lecz grecki — albo nagi, jeśli tak wolno powiedzieć, albo w otocze, przeważnie w postaci zdania względnego z v. appellandi. Wtedy autor:

1. albo go przekłada i ten przekład umieszcza:

a. w zdaniu względnym z v. appellandi:

α) w I osobie sing. praesentis activi: eam virtutem σωφροσύνην vocant, quam soleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, non numquam etiam modestiam (*Tusc.* 3, 16); totaque est λογική, quam rationem disserendi voco (*fat.* 1).

β) w 3 osobie sing. tegoż czasu w passivum: Sequitur μαντική vestra, quae Latine divinatio dicitur (*nat. deor.* 1, 55); inferiorem orbem tenet Πυρόεις, quae stella Martis appellatur (*ib.* 2, 53).

b. w tym zdaniu po wyrażeniu id est:

Ex his illa [...] nata est εποχή, id est adsensionis retentio (*ac.* 2, 59); qui frugi homines χρησίμους appellant, id est tantum modo utiles (*Tusc.* 3, 16); hunc censes [...] gustasse physiologiam, id est naturae rationem [...]? (*nat. deor.* 1, 20) z greccym zamiast wyrazu greckiego; cum [...] Hesiodi Theogoniam, id est originem deorum, interpretatur (*ib.* 1, 36); χρόνος, id est spatium temporis (*ib.* 2, 64), które to słowa są częścią dłuższej wypowiedzi zamieszczonej pod IIIA 2b; Pronoeam a Stoicis induci, id est Providentiam (*ib.* 2, 73).

2. albo uzasadnia bądź objaśnia za pomocą:

a. jakiegoś wyrażenia w tym samym zdaniu:

Duae res sunt [...] quae [...] admirabilem eloquentiam faciunt. Quorum alterum est, quod Graeci ἡθικὸν vocant, ad naturas et ad mores et ad omnem vitae consuetudinem accommodatum (*orat.* 128); ut ea, quae propter firmitatem στερέμνια appellat (*nat. deor.* 1, 49).

b. osobnego zdania lub zdań pobocznych:

eius [...] generis, quod Graece ἐπιδεικτικὸν nominatur, quia quasi ad inspiciendum delectationis causa comparatum est (*orat.* 37) z quasi w funkcji naszego cudzysłowu; alterum, quod iidem παθητικὸν nominant, quo perturbantur animi et concitantur (*ib.* 128), cf. punkt a; semper haec, quae Graeci ἀντίθετα nominant, cum contrariis opponuntur contraria, numerum [...] efficiunt (*ib.* 166); ut Heraclitus, „cognomento qui σκοτεινὸς perhibetur, quia de natura nimis obscure memoravit” (*fin.* 2, 15); habes ea quae de perturbationibus enucleate disputant Stoici, quae λογικὰ appellant, quia disseruntur subtilius (*Tusc.* 4, 33); tum vero ea, quae ἀκροστιχίς dicitur, cum deinceps ex primis versus litteris aliquid connectitur (*div.* 2, 101); ad illam Diodori contentionem, quam περὶ δυνατῶν appellant, revertamur, in quo quid valeat id, quod fieri possit anquiritur (*fat.* 17).

3. albo pozostawia go bez tłumaczenia:

a. w otocze purystycznej:

a) w postaci zdania względnego z v. appellandi w activum lub w passivum; w actium: eam, quam φιλοσοφίαν Graeci vocant (*de orat.* 1, 9); ei, quos φυσικὸς Graeci nominant (*ib.* 1, 217); σχήματα enim, quae vocant Graeci, ea maxime ornant oratorem (*Brut.* 141); multosque alios, quos λογοδαιδάλους appellat in Phaedro Socrates (*orat.* 39); in eo, quod appellamus ἐπιδεικτικὸν (*ib.* 207); motus, quos ἀπαλαίσκερος Graeci vocant (*ib.* 229); ista παράδοξα, quae appellant, maxime videntur esse Socratica (*parad.* 4); hinc est illud exortum, quod Zeno προηγμένον contraque quod ἀποπροηγμένον nominavit (*fin.* 3, 51); w passivum: eorum poetarum, qui λυρικοί a Graecis nominantur¹² (*orat.* 183); velut in cantu et in fidibus quae ἄρμονία dicitur (*Tusc.* 1, 19); Diagoras, ἄθεος qui dictus est (*nat. deor.* 1, 63); Diagoras [...] ἄθεος ille qui dicitur (*ib.* 3, 89).

β) w innej formie: Fannius in Annalibus suis Africanum [...] Graeco verbo appellat εἴρωνα (*de orat.* 2, 270); cum quosdam Graecos inscriptos libros esse vidissem περὶ γελοίου (*ib.* 2, 217); quem tu non tam cito rhetorem dixisses [...] quam, ut Graeci dicunt, πολιτικόν (*Brut.* 265); sed et Graece ab eloquendo ῥήτωρ et Latine eloquens dictus est (*orat.* 61); ut [sc. M. Crassus] ea re minus ἀγέλαστος

¹² Warron (*serm. Lat.* fr. 84 GS) zamiast wyrazu greckiego używa bezceremonialnie greckozmu pisząc: lyricorum poetarum longe studiosissimus.

ut ait idem [sc. Lucilius], vocaretur (*fin.* 5, 92); Graeci [...] *μανίαν* unde appellant, non facile dixerim (*Tusc.* 3, 11); *Διόσκουροι* etiam apud Graecos multis modis nominantur (*nat. deor.* 3, 53).

b. bez żadnej otoczki:

apud quos νομοφύλακες creabantur (*leg.* 3, 46); nec in hoc *εἴρωνά* me duxeris esse (*Brut.* 298); quare *εἴρωνά* me [...] existimari velim (ib. 299); ea, quae dicuntur in scholis θετικῶς (parad. 5); *ἐποχὴν* illam omnium rerum improbens (*ac.* 2, 148); praeclare Laelius, et recte σοφός (*fin.* 2, 24) w nawiązaniu do cytatu; inde Homeri tota νέκυια, inde ea, quae meus amicus Appius νεκυομαντεῖα faciebat (*Tusc.* 1, 37); Hegesiae liber est Ἀποκαρτερῶν (*Tusc.* 1, 84); *ἄξιωμα* aut verum esse aut falsum (*fat.* 21); in quo est tota fere διαλεκτικὴ (*top.* 57).

v

Parokrotnie Cyceron zastosował jeszcze inny typ identyfikacji, mianowicie podwójne zdanie względne z jednym wspólnym relativum, ale dwoma w zasadzie orzeczeniami w postaci verbum appellandi, wyraźnymi lub eliptycznymi, umieszczając termin grecki w pierwszym zdaniu, jego zaś tłumaczenie łacińskie w drugim lub odwrotnie. To podwójne zdanie względne ma v. appellandi:

1. wyraźne:

a. w obu zdaniach:

Prima sunt illa duo [chodzi o próbki tzw. „wycinków”], quae κόμματα Graeci vocant, nos incisa dicimus (*orat.* 223) zamiast albo: prima illa duo sunt κόμματα, quae nos incisa dicimus, albo: prima illa duo, quae κόμματα Graeci vocant; nam ea, quae Saturni stella dicitur Φαίτων quae a Graecis nominantur, [...] XXX fere annis cursum suum conficit (*nat. deor.* 2, 52).

b. tylko w drugim zdaniu:

illos septem, qui a Graecis σοφοί, sapientes a nostris et habebantur et nominabantur (*Tusc.* 5, 7); terrent animos [...] stellis iis, quas Graeci κομήτας, nostri cincinatas vocant (*nat. deor.* 2, 14); nota: sed habet nomen invidiam, cum in oratione iudiciali et forensi numerus Latine, Graece ῥυθμός inesse dicitur (*orat.* 170) = cum in oratione iudiciali et forensi inest is, qui numerus Latine, Graece ῥυθμός dicitur.

2. eliptyczne w obu zdaniach:

tertium, <quod> κῶλον illi, nos membrum, sequitur non longa [...] comprehensio (*orat.* 223), która to wypowiedź jest dalszym ciągiem przytoczonej pod 1 a; definitum est, quod ὑπόθεσιν Graeci, nos causam (*top.* 79); nota: non est dubium quin quod Graeci καθήκον, nos officium (*Att.* 16, 14, 3).

VI

W tym punkcie zebrane zostały identyfikacje, które łączy tylko to, że nie mieszczą się w żadnym z opisanych wyżej typów i że nie dadzą się zaklasyfikować do jakiegś jednolitej strukturalnie grupy, bo każda z nich ma budowę inną. Oto one: 1. iam forma ipsa restat et χαρακτηρ ille qui dicitur (*orat.* 134), gdzie spójnik et pełni, jak się zdaje, funkcję identyfikatora, cf. formam, qui χαρακτηρ Graece dicitur (*ib.* 34); 2. cum plane [sc. manum] compresserat pugnumque fecerat, comprehensionem illam esse dicebat; qua ex similitudine nomen rei [...] κατάληψιν imposuit (*ac.* 2, 145); 3. egone non intellego, quid sit ἡδονή Graece, Latine voluptas? (*fin.* 2, 12); 4. Ino, Cadmi filia, nonne Λευκοθέα nominata a Graecis Matuta habetur a nostris? (*Tusc.* 1, 28); 5. hoc propemodum verbo [sc. aegritudinis] Graeci omnem animi perturbationem appellant; vocant enim πάθος, id est morbum, quicumque est motus in animo turbidus. Nos melius (*ib.* 3, 23); 6. stella Veneris, quae Φωσφόρος Graece, Lucifer Latine dicitur, cum antegreditur solem, cum subsequitur, Ἐπερος (*nat. deor.* 2, 53), która to wypowiedź w pierwszej części należy do IIIB; 7. terrena [...] vis omnis atque natura Diti patri dedicata est, qui dives ut apud Graecos Πλούτων, quia recidunt omnia in terras et oriuntur e terris (*ib.* 2, 66); 8. mater [...] est a gerendis frugibus Ceres tamquam gerēs, casuque littera itidem immutata ut a Graecis; nam ab illis quoque Δημήτηρ quasi γῆ μήτηρ nominata est (*ib.* 2, 67); 9. Ino dea ducetur et Λευκοθέα a Graecis, a nobis Matuta dicetur (*ib.* 3, 48); 10. sunt etiam illa valde contraria, quae appellantur negantia; ea ἀποφατικὰ Graece (*top.* 49); 11. hoc autem commune officium <καθῆκον> vocant (*off.* 1, 8); 12. de ordine et de opportunitate temporum dicendum est. Haec autem scientia continentur ea, quam Graeci εὐταξίαν nominant, non hanc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest, sed illa est εὐταξία, in qua intellegitur ordinis conservatio (*ib.* 1, 142); 13. non quod omnis sententia proprio nomine ἐνθύμημα dicatur, sed, ut Homerus propter excellentiam commune poetarum nomen efficit apud Graecos suum, sic cum omnis sententia ἐνθύμημα dicatur, quia videtur ea, quae ex contrariis conficitur, acutissima, sola proprie nomen commune possedit (*top.* 55).

Tak przedstawia się materiał zakwalifikowany do części pierwszej. Zanim zajmemy się drugą, zatrzymajmy się, by rzucić okiem na precedensy. Zjawisko bowiem identyfikacji semantycznej wyrazów łacińskich z greckimi nie jest obce autorom wcześniejszym. Przeglądając zachowane teksty poprzedników Cycerona natrafiłem na następujące wypadki użycia tego zabiegu u trzech poetów i dwóch prozaików:

Ennius:

1. Musas quas memorant nosce<s> nos esse <Camenas> (*Ann.* 2 V.).
2. Vento, quem perhibent Graium genus aëra lingua (*ib.* 149).
3. Nec quisquam sophiam, sapientia quae perhibetur,
In somniis vidit prius quam sum discere coepit (*ib.* 228).
4. Istic est is Iuppiter quem dico; quem Graeci vocant aërem (*sat.* 41).

Pacuvius:

5. Solisque exortu capessivit candorem, occasu nigret.
Id quod nostri caelum memorant, Grai perhibent aethera (*trag.* 89-90), cf. Cic.
nat. deor. 2, 90).

Afranius:

6. Usus me genuit, mater peperit Memoria:
Sophiam vocant me Grai, vos Sapientiam (*com.* 229).

Asellio:

7. annales tantum modo quod factum quoque anno gestum sit, ea demonstrant ita,
quasi qui diarium scribunt, quam Graeci ἐφημερίδα vocant (*hist.* 1).

Anonimowy autor *Rhet. ad Herennium*:

8. Exordiorum duo sunt genera: principium, quod Graece προοίμιον appellatur,
et insinuatio, quae ἐφοδος nominatur (1, 4, 6).
9. Ex ratione defensionis et ex firmamento accusationis iudicii quaestio nascatur
oportet: eam nos iudicationem, Graeci κρινόμενον appellant (1, 16, 26); cf. quales
argumentationes, quas Graeci ἐπιχειρήματα appellant, sequi [...] oporteret.

To prawie wszystko, co z przeszłości możemy dziś przeciwstawić Cyceronowi. Skąpy to i mało zróżnicowany materiał! Byłby on niewątpliwie obfitszy, gdyby czas obszedł się łaskawiej z dziełami literatury przedcycerońskiej. Gdy chodzi o współczesnych Cycerona, to z zastosowaniem interesujących nas tu środków spotkałem się dwukrotnie u Lukrecjusza (3, 100; 4, 132) i pewną liczbę razy u Warrona np. w *De lingua Latina* (np. 5, 2; 6, 6; 7, 42; 10, 2; 24 frg. 29 GS) oraz we fragmentach *De sermone Latino* (frg. 59 i 84) GS). Obfitszego materiału porównawczego dostarcza dopiero późniejsza literatura prozaiczna.

Po tej dygresji przechodzimy do drugiej części przeglądu materiałowego. Zapoznany się w niej z identyfikacjami, przy których dochodzą do głosu obiekcje i skrupuły autora co do poprawności językowej ekwiwalentów łacińskich bądź ich adekwatności z terminami greckimi. Wykładnikami tych skrupułów, o różnym zresztą nasileniu w poszczególnych wypadkach, są albo zastrzegalniki, które już to stoją poza formułami identyfikującymi (jak np. quidam, quasi, quodam, modo), już to wiążą się z nimi luźno i dają się od nich łatwo oddzielić (jak np. ut ita appellem eam, verbum e verbo exprimentes, si modo hoc recte conversum videri potest), albo same formuły identyfikujące, które mniej lub więcej różnią się gramatycznie i leksykalnie od znanych nam już z poprzedniej partii materiałowej. Dla zaznaczenia w niżej zamieszczonych wypowiedziach tego rozróżnienia, wspomniane wyżej zastrzegalniki obu rodzajów są wyróżnione spacją, ostrożne zaś formuły identyfikujące — kursywą. Identyfikacje z zastrzeżeniami mimo wspomnianych różnic mieszczą się zasadniczo w tych samych typach strukturalnych co i przedstawione poprzednio

identyfikacje czyste. Biorąc jednak pod uwagę ich odchylenia od „normy”, w dalszym zestawieniu cyfry rzymskie oznaczające owe sześć typów zaopatrzyłem znakiem „'” (np. I', II'). Te odchylenia — zobaczymy je na konkretnym materiale — sprawiły, że trzeba było w tej partii dodać parę nowych podpunktów. Cyfry arabskie i małe litery łacińskie oznaczające te podpunkty ujęte zostały w nawias. Ze względów praktycznych zrezygnowano w tej części z powtarzania opisu poszczególnych typów i podtypów, o ile te ostatnie nie wykraczają poza dotychczasowe ramy, i porzeczano na samych tylko oznaczeniach cyfrowych i literowych.

Oto druga partia identyfikacji.

I'A1a

α) ut habeat quiddam ingenitum quasi civile atque popolare, quod Graeci πολιτικὸν vocant (*fin.* 5, 66).

β) in membra quaedam, quae κῶλα Graeci vocant, dispertiebat orationem (*Brut.* 162); aut, si verbum e verbo volumus, comprehensio, quam κατάληψιν illi vocant (*ac.* 2, 17), cytat, którego część znajduje się w tym samym punkcie poprzedniej partii; terram [...] quasi puncti instar obtinere, quod κέντρον illi vocant (*Tusc.* 1, 40); est in ea [sc. natura] iste quasi consensus, quam συμπάθειαν Graeci vocant (*nat. deor.* 3, 28).

δ) ea, quae dicuntur, quasi formae et lumina, quae, ut dixi, Graeci vocant σχήματα (*orat.* 181, cf. 83) z podwójnym zastrzegalnikiem (quae dicuntur, quasi).

I'A1b

α) posterum quodam modo et consequens putandum est, quod illi ἐπιγεννηματικὸν appellant (*fin.* 3, 32); nota: quas in intervallis ita locabat, ut in singulis essent bina media — vix enim audeo dicere medietates, quas Graeci μεσότηας appellant; sed quasi ita dixerim, intellegatur — (*Tim.* 23), gdzie lekliwie użyty termin łaciński znajduje się nie we właściwym wykładzie, lecz, podobnie jak jego równoważnik grecki, w parentezie, zresztą rozszerzonej.

β) qua ex coniunctione naturae et quasi concentu atque consensu, quam συμπάθειαν Graeci appellant (*div.* 2, 34).

ζ) Democriti [...] securitas, quae est animi tamquam tranquillitas, quam appellant εὐθυμίαν (*fin.* 5, 23); obrectatio [...] est, ea quam intellegi ζηλοτυπίαν volo, aegritudo ex eo, quod alter quoque potiaturo eo, quod ipse concupiverit (*Tusc.* 4, 17) z intellegi volo, nie zaś z samym intellego.

I'A2d

α) mulierositas, ut ita appellem eam, quae Graece φιλογυνία dicitur (*Tusc.* 4, 25); illud, in quo quasi certamen est controversiae, quod Graece κρινόμενον dicitur (*orat.* 126).

I'C1(b)

w parentezie w postaci wtrąconego zd. warunkowego:

comprehensio et ambitus ille verborum, *si sic* περίοδον *appellari placet*, erat apud illum contractus (*Brut.* 162).

I'C2αα

de corpusculorum (*ita enim appellat* atomos) concursione [...] loqui (*ac.* 1, 6); talis [...] mens mundi cum sit ob eamque causam vel prudentia vel providentia *appellari recte possit* (Graece enim πρόνοια dicitur), haec [...] providet (*nat. deor.* 2, 58); nemo dicit in regia regem ipsum quasi productum esse ad dignitatem (id est enim προηγμένον), sed eos, qui in aliquo honore sunt (*fin.* 3, 52).

I'C2αβ

bustum (*nam id puto appellari* τύμβον) aut monimentum (*leg.* 2, 64) z id puto appellari zam. zwykłego: nam sic appello; illud [...] quod prodesset (ἠφέλημα *enim sic appellemus*) motum aut statum esse dixit (*fin.* 3, 33), gdzie coniunctivus identyfikatora jest wykładnikiem skrupułów autora, jak w wielu innych wypadkach; oportunitas (*sic enim appellemus* εὐκαιρίαν) non fit maior productione temporis (*ib.* 3, 45); cum negaret quicquam esse, quod comprehendi posset — id *enim volumus esse* ἀκατάληπτον — (*ac.* 2, 18) z volumus esse zamiast zwykłego id est; aliter appetitio (*eam enim volumus esse* ὁρμήν) [...] moveri non potest (*ib.* 2, 24); ex solidis globus (*sic enim σφαῖραν*) *interpretari placet*, ex planis [...] circulus (*nat. deor.* 2, 47) z placet interpretari zamiast prostego: inetrpretamur.

I'C3a

recta effectio (κατόρθωσιν *enim ita appello, quoniam rectum factum* κατόρθωμα), recta igitur effectio [...] (*fin.* 3, 45); cf. 24), gdzie parenteza jest usprawiedliwieniem w skutek rozszerzenia formuły identyf. za pomocą zdania przyczynowego; hanc nos habere sive anticipationem, ut ante dixi, sive praenotionem deorum (sunt enim rebus novis nova ponenda nomina, ut Epicurus ipse πρόληψιν appellavit, quam antea nemo eo verbo nominaret): hanc igitur habemus [...] (*nat. deor.* 1, 44; cf. 43); confugis ad aequilibratam (*sic enim ἰσονομίαν, si placet appellemus*) et ais [...] (*ib.* 1, 109), gdzie wykładnikiem zastrzeżeń autora jest: si placet wraz z coniunctivem identyfikatora; de bona [...] fama (quam enim appellant εὐδοξίαν, *aptius est* bonam famam *hoc loco appellare* quam gloriam) Chrysippus [...] et Diogenes dicebant (*fin.* 3, 57), gdzie podkreślone słowa zawierają nie tylko identyfikację terminu bona fama, ale i uzasadniają jego wybór.

I'C3(b)

z parentezą w postaci dwóch zdań złożonych
podrzednie lub trzech zdań pojedynczych:

id autem visum cum ipsum per se cerneretur, comprehendibile (*Feretis hoc?*

Nos vero, inquam; *quonam enim alio modo καταλεπτόν diceres?*)[...] (*ac.* 1, 41); sequitur illa divisio, ut bonorum alia sint ad illud ultimum pertinentia (*sic enim appello*, quae τελικὰ dicuntur; *nam hoc ipsum instituimus ut placuit, pluribus verbis dicere, quod uno non poterimus, ut res intellegatur*), alia [...] efficientia (*fin.* 3, 55); omne pronuntiatum (*sic enim mihi in praesentia occurrit, ut appellarem ἀξιωμα; utar post alio, si invenero melius*) — id ergo pronuntiatum, quod est verum aut falsum (*Tusc.* 1, 14) z zaznaczeniem prowizoryczności odpowiednika łacińskiego; omnis enim abstinentia, omnis innocentia (*quae apud Graecos usitatum nomen nullum habet, sed habere potest ἀβλάβειαν; nam est innocentia adfectio talis animi, quae noceat nemini*) — reliquas enim virtutes frugalitas continet (*ib.* 3, 16) z propozycją greckiej innowacji semantycznej i jej uzasadnieniem; huius [...] virtutis contraria est vitiositas (*sic enim malo quam malitiam appellare eam, quam Graeci κακίαν appellant; nam malitia certi cuiusdam vitii nomen est, vitiositas omnium*), ex qua concitantur perturbationes (*ib.* 4, 34).

I'D2

nec nos impedit ignava ratio quae dicitur; appellatur enim quidam a philosophis ἀργὸς λόγος (*fat.* 28).

II'A1a

ad turpes actiones, quae oriuntur e vitiis. Quas enim κακίας Graeci appellant, *vitia malo quam malitias nominare* (*fin.* 3, 39); quod sit indifferens cum aestimatione mediocri; quod enim illi ἀδιάφορον dicunt, *id mihi ita occurrit, ut indifferens dicerem* (*fin.* 3, 53).

II'A1b

nota: nam et medium quoddam officium dicitur et perfectum. Perfectum officium rectum, *opinor, vocemus*, quoniam Graeci κατόρθωμα (*off.* 1, 8), gdzie dochodzi nowa nazwa łacińska (rectum), termin zaś grecki znajduje się nie w zdaniu względnym, lecz przyczynowym.

III'A2a

nihil difficilius est quam quid deceat videre. Πρέπον appellant hoc Graeci, *nos dicamus sane decorum* (*orat.* 70); solam (sc. mentem) censebat idoneam esse cui crederetur, quia cerneret id, quod semper esset simplex et unius modi et tale, quale esset. Hanc illi ἰδέαν appellant, iam a Platone ita nominatam, *nos recte speciem possumus dicere* (*ac.* 1, 30); ut omnia, quae ubique sint, sapientis esse dicatis. Solum praeterea formosum, solum liberum, solum civem, stultos omnia contraria. Haec παράδοξα illi, *nos admirabilia dicamus* (*fin.* 4, 74); simul obiecta species est cuiuspiam, quod bonum videatur, ad id adipiscendum impellit ipsa natura. Id cum constanter prudenterque fit, eius modi appetitionem Stoici βούλησιν appellant, *nos appellemus voluntatem* (*Tusc.* 4, 12), gdzie opis pojęcia greckiego uzupełnia zdanie zawierające jego nazwę.

III' A2b(β)

zdanie główne zawiera nazwę łacińską
pojęcia, zdanie poboczne — grecką:

Sed quod ex utroque, id + iam corpus et quasi qualitatem quandam nominabant [...] Qualitates igitur appellavi, quas ποιότητος Graeci appellant (*ac.* 1, 24-25) z tym, że w miejscu wykropkowanym znajduje się dłuższy wywód usprawiedliwiający neologizm qualitas.

III' B

quos [sc. sensus] iunctos esse censuit e quadam quasi impulsione oblata extrinsecus, quam ille φαντασίαν, nos visum *appellemus licet* (*ac.* 1, 40); illi orbis, qui caelum quasi medium dividunt et aspectum nostrum definiunt, qui a Graecis ὀρίζοντες nominantur, a nobis finientes *rectissime nominari possunt* (*div.* 2, 92).

III' (D)

inaczej:

1. sed quae ex statu contentio efficitur, eam Graeci κρινόμενον vocant, *mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo,*” qua de re agitur,” *vocari* (*top.* 95).

2. refutatio [...] accusationis, in qua est depulsio criminis, quoniam Graece στάσις dicitur, *appelletur Latine status* (*top.* 93).

IV' 1a

α) amplectitur [sc. mens hominis] maxime cognitionem et istam κατάληψιν, quam, ut dixi, verbum e verbo exprimentes comprehensionem dicemus (*ac.* 2, 31).

β) anum fatidicam Stoicorum Pronoeam, quam *Latine licet Providentiam dicere* (*nat. deor.* 1, 18) z licet dicere zamiast zwykłego dicimus (dico).

IV' 1b

quis [...] vestrum non edidicit Epicuri κυρίας δόξας, id est quasi maxime ratas, quia gravissime sunt ad beate vivendum breviter enuntiatas sententiae? (*fin.* 2, 20) z dodanym zdaniem przyczynowym; ea, quae secundum locum obtinent, προηγμένα, id est producta, *nominentur* (*ib.* 3, 52), gdzie nominentur (coniunctivus) jest użyte raczej z myślą o producta niż o προηγμένα; Demosthenes [...] φιλιπίειν Pythiam dicebat, id est quasi cum Philippo facere (*div.* 2, 115); ἐδικαιώθησαν, inquit, hoc est, ut Siculi loquuntur, supplicio affecti ac necati sunt (*Verr.* II 5, 148).

IV' 1(c)

w tym samym zdaniu bez id est:

ipsum animum ἐνδελέχειαν appellat [sc. Aristoteles]¹³ novo nomine quasi quandam continuatam motionem et perennem (*Tusc.* 1, 22); ex quo ipsam aegritudinem λύπην

¹³ Ciceron użył tu omyłkowo słowa ἐνδελέχεια zamiast ἐντελέχεια, cf. Pohlenz ad 1.

Chrysippus quasi solutionem totius hominis¹⁴ appellatam putat (*Tusc.* 3, 61); nota: quoniam, quae Graeci πᾶθῆ vocant, nobis perturbationes *appellari magis placet quam* morbos (ib. 4, 10) z wyrazem greckim w otoczce.

IV'1(d)

w parentezie:

propterea quod nihil est clarius ἐναργεία — ut Graeci, perspicuitatem aut evidentiam *nos si placet, nominemus* fabricemurque, si opus erit, verba [...] — (*ac.* 2, 17), gdzie obok ostrożnej formuły identyfikującej znajduje się zastrzegalnik.

V'1a

quae autem *nos* aut recta aut recte facta *dicamus, si placet*, illi autem appellant κατορθώματα, omnes numeros virtutis continent (*fin.* 3, 24); omnes eae [sc. perturbationes] sunt genere quattuor [...] aegritudo, formido, libido quamque Stoici communi nomine corporis et animi ἡδονὴν appellant, *ego malo* laetitiam *appellare* quasi gestientis animi elationem voluptariam (ib. 3, 35); sunt enim alia contraria, quae prinvantia *licet appellemus Latine*, Graeci appellant στερετικά (top. 48); infinitum [sc. quaestionis genus est], quod θέσιν illi appellant, *nos* propositum *possumus nominare* (ib. 79); nota 1: transferenda tota dictio est ad illa, quae *nescio cur*, cum Graeci κόμματα et κῶλα nominent, *nos non recte* incisa et membra *dicamus* (*orat.* 211), która to wypowiedź po odjęciu słów: *nescio cur, cum [...]*, non będących wyrazem ostrożności mieści się w tym punkcie; nota 2: hoc loco continetur id, *quod dici Latine decorum potest*, Graece enim πρέπον dicitur (*off.* 1, 93).

V'1b

in eo, quod ὁμολογίαν Stoici, *nos appellemus* convenientiam, *si placet* (*fin.* 3, 21); id optime adsequitur, quae Graece ἀναλογία, *Latine* (audendum est enim, quoniam haec primum a nobis novantur) comparatio proportiove *dici potest* (*Tim.* 13)¹⁵ z osobnym zastrzegalnikiem w parentezie i ostrożnym identyfikatorem.

V'1(c)

v. appellandi tylko w pierwszej części:

reliquorum autem, quos Graeci δαίμονας appellant, *nostri, opinor*, Lares, si modo hoc recte conversum videri potest, et nosse et enuntiare ortum eorum maius est (*Tim.* 38) z zastrzegalnikiem powiązany z ostrożną formułą identyfy.

V'(3)

v. appellandi eliptyczne w drugiej części:

eum locum, quem civilem *recte appellaturi videmur*, Graeci πολιτικόν, graviter et copiose esse tractatum (*fin.* 4, 5).

¹⁴ Ta etymologia, podobnie jak Platonowa (*Crat.* 419c), jest oczywiście dzika.

¹⁵ Niektórzy za Plasbergiem czytają: comparatio pro portione.

VI'

1.¹⁶ rerum autem cognitiones, quas vel comprehensiones vel perceptiones vel, si haec verba minus placent aut minus intelleguntur, καταλήψεις appellamus licet, eas igitur ipsas propter se adsciscendas arbitramur (*fin.* 3, 17); 2. nec vero perturbationes animorum, quae vitam insipientium miseram acerbamque reddunt, quas Graeci πάθη appellant¹⁷ — poteram verbum ipsum interpretans morbos appellare, sed non conveniret ad omnia; quis enim misericordiam aut ipsam iracundiam morbum solet dicere? At illi dicunt πάθος. Sit igitur perturbatio, quae nomine ipso vitiosa declarari videtur (*ib.* 3, 35); 3. ista [...] quae dixisti, valere, locupletem esse, non dolere dicam Graece προηγμένα, Latine autem producta — sed praeposita aut praecipua malo, it tolerabilius et molius — (*fin.* 4, 72); 4. num reliquae quoque perturbationes animi, formidines libidines iracundiae? Haec enim fere sunt eius modi, quae Graeci πάθη appellant; ego poteram „morbos”, et id verbum esset e verbo, sed in consuetudinem nostram non caderet. Nam misereri, invidere, gestire, laetari, haec omnia morbos Graeci appellant, motus animi rationi non obtemperantis, nos autem hos eosdem motus concitati animi recte, ut opinor, perturbationes dixerimus, morbos autem non satis usitate, nisi quid aliud ibi videtur (*Tusc.* 3, 7); 5. eam [...] virtutem σωφροσύνην vocant, quam soleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, non numquam etiam modestiam¹⁸; sed haud scio an recte ea virtus frugalitas appellari possit (*ib.* 3, 16); 6. multa etiam ex notatione sumuntur. Ea est autem, cum ex vi nominis argumentum elicitur; quam Graeci ἐτυμολογίαν appellant, id est verbum e verbo veri loquium; nos autem novitatem verbi non satis apti fugientes genus hoc notationem appellamus, quia sunt verba rerum notae (*top.* 35).

Na tym kończy się druga część przeglądu, a zarazem materiałowa partia artykułu, która ukazała nam komplet Cyceronowych identyfikacji w ramach funkcjonalnej i strukturalnej klasyfikacji ich formuł. Klasyfikacja ta nastęrczyła wiele trudności i nie jest wolna od mankamentów. Trzeba więc traktować ją jako próbę.

Teraz kolej na wnioski, spostrzeżenia i komentarze. Będą one dotyczyć zarówno formuł identyfikujących jak i wyrazów identyfikowanych; uwzględnią także wyrazy greckie bez tłumaczenia oraz sposoby ich wprowadzenia.

Z obrachunku wynika, że ogólna liczba aktów identyfikacji w dziełach retorycznych i filozoficznych Cycerona wyraża się cyfrą 241. Z tego na identyfikacje czyste, przedstawione w pierwszej części naszego przeglądu, przypada 171 wypadków, które rozkładają się na poszczególne typy następująco: I — 110, II — 7, III — 15, IV — 19, V — 7, VI — 13, na identyfikacje z zastrzeżeniami, zawarte w drugiej części tego przeglądu, przypada 70 wypadków z taką repartycją typologiczną: I' — 33,

¹⁶ Zbieżność liczb porządkowych identyfikacji umieszczonych pod VI i VI' nie oznacza wcale, że te identyfikacje mają taką samą strukturę.

¹⁷ Ta część cytatu została już wykorzystana pod IA1ba.

¹⁸ Por. IV1aa.

II' — 3, III' — 9. Najżywotniejszy był, jak z tego widać, typ pierwszy (I i I'), bo znalazł zastosowanie aż w 143 wypadkach (prawie 60% ogółu identyfikacji). W tej liczbie mieści się aż 110 identyfikacji czystych (z podziałem na podpunkty: A — 91, B — 2, C — 15, D — 2) oraz 33 identyfikacje z usprawiedliwieniami (A — 13, C — 19, D — 1). Tak więc w obrębie tego punktu pierwsze miejsce zajmuje podpunkt A ze 104 (91 + 13) aktami identyfikacji. Poza powyższym rozliczeniem pozostały 4 wypadki identyfikacji wynotowane z jednej mowy (*Verr.* II 2,50; II 5,148) oraz z listów (*Att.* 1,16 8.; *fam.* 13, 1, 5). Oprócz tego przegląd materiałowu zawiera 30 wypadków użycia słowa greckiego bez żadnego odpowiednika łacińskiego.

Stwierdziliśmy wyżej, że w ogólnej liczbie aktów identyfikacji jest 70 takich w których widoczne są skrupuły autora. Wśród tych ostatnich znajdujemy: 16 z zastrzegalniami poza (zwykłą) formułą identyfikującą¹⁹, 5 z zastrzegalniami powiązanymi z ostrożną formułą identyf.²⁰, 4 z zastrzegalniami powiązanymi ze zwykłą formułą identyf.²¹, 45 z samą ostrożną formułą identyfikującą. Te identyfikacje są dla nas szczególnie ważne, bo zawierają wyrażenia należące do środków łagodzących lub usprawiedliwiających śmielsze w poczuciu autora słowa i zwroty. Spośród tych wyrażeń najtrudniejsze są do ustalenia formuły, które obok funkcji identyfikującej pełnią także funkcję usprawiedliwiającą. Z formułami o podwójnej funkcji spotykamy się w 50 (5 + 45) wypadkach. Użyłem przed chwilą określeń: formuły identyfikujące zwykłe i ostrożne. Pierwsze tylko odnoszą użyty termin łaciński do greckiego, drugie go również zabezpieczają. Wyłania się kwestia podstawy podziału formuł identyfikujących na zwykłe i ostrożne, czyli wyznacznika funkcji. Otóż w przeważającej liczbie wypadków wyznacznikiem funkcji formuły jest forma identyfikatora. Identyfikatorami zaś są, jak widzieliśmy, *verba appellandi* (*appello, nomino, dico, voco, nomen habeo*) i inne czasowniki o zbliżonym znaczeniu, a więc: *esse, intellegere, interpretari*. W formułach o funkcji wyłącznie identyfikującej identyfikator stoi w *indicativie*, natomiast w formułach, którym przypisuje dodatkową funkcję usprawiedliwiającą, zamiast *indicativu* identyfikatora widzimy: 1. *coniunctivus* (*potentialis, hortativus, iussivus* lub *dubitativus*) tegoż identyfikatora, sam lub z dodatkami: *si placet, opinor, licet, nescio cur non, haud scio an*; 2. *infinitivus praesentis activi* lub *passivi* v. *appellandi* z wyrażeniami: *potest* (*possumus*), (*mihi* lub *nobis magis*) *placet, licet, puto, volo, malo, vix audeo, potius est hoc loco*; 3. *participium futuri activi* identyfikatora z *videor* (*fin.* 4, 5:

¹⁹ W grę wchodzi miejsca: I' A1aα (*fin.* 5, 66), I' A1aβ (*Brut.* 162; *ac.* 2, 17; *Tusc.* 1, 40; *nat. deor.* 3, 28), I' A1ba (*fin.* 3,32), I' A1bβ (*div.* 2, 34), I' A1bζ (*fin.* 5, 23), I' A2d (*orat.* 126), I' C2aa (*fin.* 3, 52), I' D2 (*fat.* 28), III' A2bβ (*ac.* 1, 24), IV' ib (*fin.* 2, 20; *div.* 2, 115), IV' 1c (*Tusc.* 1,22; *ib.* 3, 61).

²⁰ Taki stan stwierdzamy: I' C3b (*ac.* 1,41), IV' 1d (*ac.* 2,17), V' 1b (*Tim.* 13), V' 1c (*Tim.* 38), VI' 4 (*Tusc.* 3, 17).

²¹ Oto odnośne miejsca: I' A2da (*Tusc.* 4, 25), I' C3a (*nat. deor.* 1, 44), IV' 1a (*ac.* 2, 31), VI' 1 (*fin.* 3, 17).

recte appellaturi videmur); 4. zdania: ut dicam (dicerem) po słowach: (id) ita mihi (in praesentia) occurrit.

Bywa jednak, że nie forma samego identyfikatora, lecz sens całej formuły decyduje o charakterze identyfikacji. Tak np. jest *Brut.* 162: comprehensio et ambitus ille verborum, si sic περίοδov appellari placet, erat apud illum contractus, gdzie całe zdanie warunkowe zabezpiecza neologizmy semantyczne comprehensio i ambitus. W tym wypadku formuła identyfikująco-usprawiedliwiająca jest prosta. Ale zdarzają się i formuły rozszerzone, w których o charakterze całości przesądza właśnie element rozszerzający. Widzimy to np. *fin.* 3, 45: sic recta effectio — κατόρθωσιν enim ita appello, quoniam rectum factum κατόρθωμα [sc. appellavi] —, recta igitur effectio [...] crescendi accessionem nullam habet. Gdyby autor poprzestał na zdaniu głównym parentezy, mielibyśmy zwykłą formułę identyfikującą, jak np. *fin.* 3, 20 w wypowiedzi: primum est officium — id enim appello καθήκον —, ut se conservet in naturae statu. Rozszerzając ją jednak przez dodanie zdania przyczynowego, stworzył formułę, która uzasadnia wybór danego odpowiednika terminu κατόρθωσις. Podobnych wypadków jest więcej; por. *top.* 35 i 95; *Tusc.* 4, 34.

Wspomniałem we wstępie, że granica między identyfikacjami zwyczajnymi i ostrożnymi jest niekiedy płynna. Posłużmy się znowu przykładem. Oto *ac.* 1, 6 czytamy: quid est enim magnum [...] de corpusculorum — ita enim appellat [sc. Amafinius] atomos — concursione fortuita loqui. W oparciu o analogiczne wypadki pochodzące z innego materiału uważam, że Cynceron posłużył się tu zdaniem wtrąconym nie tyle po to, żeby zaznaczyć, iż użył corpusculum w znaczeniu „atom”, bo to dla czytelników było chyba oczywiste, ile dlatego, że przez powołanie się na precedens Amafiniusza chciał niejako rozgrzeszyć się z wprowadzenia do swego tekstu neologizmu semantycznego. Być może, iż ktoś inny potraktuje formułę: sic enim appello inaczej.

Tyle na temat rozgraniczenia formuł identyfikujących zwykłych i ostrożnych.

Kontynuując obliczenia zająłem się ilością badanych tu zjawisk w poszczególnych dziełach Cyncerona. Otrzymane wyniki przedstawia zamieszczona niżej tabela.

Brak w tym wykazie dzieł: *De inventione*, *De re publica*, *Partitiones oratoriae*, *De optimo genere oratorum*, *Cato Maior*, *Laelius*, bo nie ma w nich ani identyfikacji terminów, ani wyrazów greckich bez tłumaczenia (luźnych).

Liczby aktów identyfikacji zestawionych w powyższej tabeli są zarazem liczbami użyć terminów greckich i ich odpowiedników łacińskich. Liczby te, powiększone liczbami luźnych wyrazów greckich, są wskaźnikami stopnia nasycenia poszczególnych dzieł słownictwem języka ogólnoliterackiego (takim posługiwał się w gruncie rzeczy Cynceron w pismach naukowych) podwójnie obcym, bo z jednej strony cudzoziemskim, z drugiej — fachowym. Stopień zaś nasycenia dzieła tego rodzaju słownictwem nie pozostaje bez wpływu na jego ogólny charakter, koloryt i styl.

Gdy chodzi o innowacje leksykalne u Cyncerona, to dane, jakie można zdobyć przy badaniu identyfikacji, zwłaszcza ostrożnych, trzeba uzupełnić materiałem uzyskanym z zestawienia greczyzmów opatrzonych zastrzegalnikiem oraz neolo-

gizmów słowotwórczych i semantycznych, które autor usprawiedliwia bez identyfikowania ich z ekwiwalentami greckimi, by nie mówić o trudnych do ustalenia innowacjach stosowanych bez ogródek.

tytuł dzieła	liczba				
	identyfikacji			użyć luźnych wyrazów greckich	stron •
	zwycz.	ostroż.	razem		
<i>De oratore</i>	3	—	3	4	223
<i>De legibus</i>	1	1	2	1	70
<i>Brutus</i>	4	2	6	4	90
<i>Orator</i>	20	4	24	5	91
<i>Paradoxa</i>	1	—	1	2	16
<i>Academica</i>	20	10	30	1	90
<i>De finibus</i>	23	21	44	1	203
<i>Tusculanae disp.</i>	20	12	32	5	243
<i>Timaeus</i>	3	3	6	—	17
<i>De natura deorum</i>	30	6	36	3	160
<i>De divinatione</i>	11	3	14	—	127
<i>De fato</i>	8	1	9	1	17
<i>Topica</i>	17	5	22	1	25
<i>De officiis</i>	10	2	12	—	130

Ze względów stylistycznych warto też zapoznać się z rozmieszczeniem poszczególnych odmianek strukturalnych identyfikacji jak i luźnych wyrazów greckich w tekście pism Cycerona. Jak ono wygląda, pokazuje poniższe zestawienie, w którym po cyfrach rzymskich oznaczających księgi dzieła, jeśli one wchodzi w grę, i po cyfrach arabskich z myślnikiem oznaczających paragrafy tegoż dzieła następują symbole cyfrowo-literowe (znane nam z części materiałowej artykułu) pojawiających się w tych paragrafach odmianek identyfikacji oraz wyrazów greckich.

De oratore

- Ks. I: 9-IV3aa²²; 198-IA2aa; 217-IV3aa;
II: 157-IA1ba; 217-IV3aβ; 256-IA1aδ; 270-IV3aβ.

De legibus

- Ks. I: 32-IA1ba; ks. II: 64-I'C2aβ; ks. III: 46-IV3b.

Brutus

- 59-IIA1a; 69-IA1b^ζ, IA1a^ζ; 141-IV3aa; 162-I'C1b, I'A1aβ; 265-IV3aβ; 275-IA1aγ; 298-IV3b;
299-IV3b.

Orator

- 10-IIIA1b; 36-IA2dβ; 37-IV2b; 39-IV3aa; 46-IIIA1b; 61-IV3aβ; 67-IA2da; 70-III'A2a; 83-IA1ba;
93-IIIA2ba; 94-IA1ae, IIIA1a; 125-IA1bδ, IA2ca; 126-I'A2da; 128-IV2a, IV2b; 134-VII; 151-IA2de;

²² Symbole wyróżnione kursywą odnoszą się do wyrazów greckich luźnych.

166-IV2b; 170-V1b; 181-I'A1aβ; 183-IV3aa; 204-IIIb; 207-IV3aa; 211-V'1a; 223-V1a, V2; 229-IV3aa.

Paradoxa

4-IC2aa, IV3aa; 5-IV3b.

Academica

Ks. I: 6-I'C2aa; 25-III'A2bβ; 30-III'A2a; 32-IA1bε; 40-III'B; 41-I'C3b;
 II: 16-IA1aa; 17-IA1aβ, I'A1aβ, IV'1d; 18-IC2aβ, I'C2aβ; 22-IC2b; 24-I'C2aβ;
 26-IA2f; 27-IA1aδ; 29-IC2b; 30-IA1aa; 31-IV'1aa; 37-IA1aa; 38-IC2aa; 54-
 IIA1b; 59-IV1b; 93-IB2; 95-IC2aa; 123IA1aε; 130-I'A2dβ, IA2ce; 136-IA2ce;
 145-VI2; 148-IV3b.

De finibus

Ks. I: 21-IA1aε, IA1ce; 22-IA2de; 42-IA1ca;
 II: 8-IIIc; 12-VI3; 13-IA1e; 15-IV2b; 20-IV'1b; 24-IV3b;
 III: 17-VI'1; 20-IA1aa, IC2aβ; 21-IA1bη, V'1b; 23-IA2aβ; 24-V'1a; 26-IC2b;
 32-I'A1ba; 33-IC2aβ; 34-IA2de; 35-IA1ba, VI'2, V'1a; 39-II'A1a; 45-I'C2aβ,
 I'C3a; 51-IV3aa; 52-I'C2aa, IV'1b; 53-II'A1a; 55-I'C3b, IA1e; 57-I'C3a;
 69-IA1bε, IC2aβ;
 IV: 5-V'3; 15-IA1de; 39-IA1aζ; 72-VI'3; 74-III'A2a;
 V: 12-IA1bε; 17-IA1aβ; 23-I'A1bζ; 66-I'A1aa; 87-IIIa1a; 92-IV3aβ.

Tusculanae disputationes

Ks. I: 1-IA2de; 14-I'C3b; 19-IV3aa; 22-IV'1c; 28-VI4; 37-IV3b, IV3b; 40-I'A1aβ;
 57-IA1aε; 58-IIIa2a; 68-IA1aγ; 84-IV3b;
 III: 7-VI'4; 11-IV3aβ, IIB; 16-IA1ba, IV1aa, I'C3b, VI'5, IV1b; 23-VI5; 61-IV'1c;
 65-IB1;
 IV: 10-IV'1c; 11-IA1dβ; 12-III'A2a; 17-I'A1bζ; 21-IA2dβ, IA1bβ; 23-IA1aγ,
 IA2bγ; 25-I'A2aa, IA2f, ID1; 33-IV2b; 34-I'C3b;
 V: 7-V1b.

Timaeus

13-V'1b; 17-IA1aβ; 23-IA1ba; 27-IA2e; 35-IIIc; 38-V'1c.

De natura deorum

Ks. I: 18-IV'1aβ; 20-IV1b; 28-IC2aa; 30-IC1a; 36-IV1b; 43-ID2; 44-I'C3a; 49-IV2a;
 50-IIIa1a; 55-IA1de, IV1aβ; 63-IV3aa; 85-IA1bζ; 109-I'C3a;
 II: 14-V1b; 29-IIA1a; 47-I'C2aβ, IA2dβ; 52-V1a, IA2de; 53-IV1aβ, IC2aa, VI6;
 58-IA1aβ, I'C2aa; 64-IIIa2ba, IV1b; 66-VI7, IC3a; 67-VI8, IC3a; 73-IV1b;
 94-IA1aβ;
 III: 15-IA1ba; 28-I'A1aβ; 48-VI9; 53-IV3aβ; 59-IA1ca; 89-IV3aa.

De divinatione

Ks. I: 1-IA1ba; 90-IA1bβ; 122-IA1bε; 125-IIA1b;
 II: 11-IA1aε; 34-I'A1bβ; 89-IA2aa; 92-III'B; 108-IA1bθ, IA1aβ; 111-IV2b;
 118-IV'1b; 124-IA1aζ; 142-IA1aζ.

De fato

1-IA1aβ, IA1aa, IA1bβ, IV1aa; 11-IIA2; 17-IV2b; 20-IA1bβ; 21-IV3b; 22-IC2aa; 28-I'D2.

Topica

6-IA1bε, IA2de; 12-IIIa1b; 24-IIIa1a; 30-IA1aa; 31-IIA1b; 34-IA1aζ; 35-VI'6, IIIa2ba; 38

-IA1aa; 42-IA2ca; 45-IA2de; 48-V'1a; 49-VII0; 55-IA1ba, VII3; 56-IA2da; 57-IV3b; 79-V'2, VIa; 83-IA1aβ; 93-III'D2; 95-III'D1.

De officiis

Ks. I: 8-II'A1b, VII1; 93-V'1a; 101-IA2fη; 104-IA2aζ; 108-IA1cβ; 142-VII2, IIIA2a;
153-IA1aβ, IA1da;
II: 18-IA1ca, IA1e.

Przeglądając uważnie to zestawienie stwierdzamy, że ani w bliższym, ani w dalszym sąsiedztwie tekstowym nie powtarzają się te same warianty typologiczne identyfikacji. Jest to oczywisty rezultat świadomego dążenia Cyncerona do wspomnianej na początku tej pracy *varietas sermonis*, z którą spotykamy się u niego na każdym niemal kroku. Ostatnie zestawienie pokazuje też pośrednio, w których partiach dzieł naszego autora panuje zagęszczenie wyrazów fachowych greckich i łacińskich i w jakim stopniu.

Do poczynionych już uwag i obserwacji nad badanym materiałem dochodzą dalsze. Z dodatkowego obliczenia wynika, że w ogólnej liczbie 241 aktów identyfikacji w rozpatrywanych dziełach zjawia się tylko 171 słów greckich z takimi czy innymi odpowiednikami łacińskimi lub nawet bez nich, w tym 17 imion własnych łącznie z dwoma tytułami dzieł. Terminów greckich jest mniej niż aktów identyfikacji dlatego, że wiele z nich podlega konfrontacji więcej niż jeden raz. Jedenaście wyrazów z wymienionej wyżej liczby występuje w 28 wypadkach z odpowiednikami łacińskimi, w 12 zaś bez nich. To różne traktowanie niektórych wyrazów jest jednym z powodów, dla których trzeba się było tu zainteresować tymi także wyrazami greckimi, które zawsze zjawiają się bez tłumaczenia. Jest ich 15.

Więcej uwagi należy się odpowiednikom łacińskim niż ich podkładowym greckim, choćby dlatego, że one właśnie dały Cynceronowi asumpt do stosowania zabiegów, które nazwałem doraźnie identyfikacjami. Chodzi oczywiście o te jedynie ekwiwalenty łacińskie, które sam Cynceron niejako autoryzuje odwołując się do odnośnych terminów greckich i o te wyłącznie miejsca ich użycia, w których zachodzi akt identyfikacji. Dysponujemy zatem niekompletnym materiałem retorycznej i filozoficznej leksyki Cyncerona, która zresztą była już pod różnym kątem badana. Dlatego dotknijemy tu paru zaledwie momentów wiążących się z naszym materiałem i tematem.

Określenie „odpowiedniki łacińskie” jest szerokie i może oznaczać rzeczy różne. Najczęściej odnosi się ono do rzeczowych tłumaczeń wyrazów greckich (np. *sermo* — *διάλογος*), *ignava ratio* = *ἀργὸς λόγος*)²³, nieraz do szerszej lub węższej peryfrazy (np. *qui adversis vestigiis stant contra nostra vestigia* = *ἀντίποδες*), niekiedy do krótszego lub dłuższego objaśnienia pojęcia greckiego (np. *haec igitur quaestio a propriis personis et temporibus ad universi generis orationem traducta appellatur* *θέσις*), czasem też do uzasadnienia jego nazwy (np. *ut ea, quae propter firmitatem* *στερέμνια* *appellant; hanc* *ὑπαλλαγήν* *rhetoires, quia quasi summutan-*

²³ Miejsca użycia tych i dalszych przykładów znajdzie łatwo czytelnik przy pomocy indeksu umieszczonego na końcu pracy.

tur verba). Granica między tymi roboczymi kategoriami nie zawsze jest wyraźna, zwłaszcza między tłumaczeniem dosłownym i peryfrazą, po którą sięga Cynceron chętnie, ilekroć łacina klasyczna wykazuje sztywność słowotwórczą. Zdarza się bowiem, że tłumaczenie klasyczne, nawet dosłowne, robi wrażenie peryfrazy, np. Cynceronowe: sine corpore ullo (późniejsze incorporalis) = ἄσώματος, gdzie zaimek ullo jest koniecznością formalną uwarunkowaną przez obecność sine; podobnie ma się rzecz z wyrażeniem: quod comprehendi non potest (poklasyczne incomprehensibile) = ἀκατάληπτον. Znana jest rzeczą, że pewne pojęcia greckie nasz autor w różnych miejscach wyraża różnie. Nie bez wpływu na to jest wzgląd na urozmaicenie stylistyczne. Ta różnorodność dotyczy zarówno wyrazów (np. προηγμένον) jak i kategorii odpowiedników (por. θεσις). Na podkreślenie zasługuje fakt, że powtarzający się termin łaciński — poza jednym wypadkiem — za każdym razem wiąże się z inną odmianką identyfikacji. Tym wyjątkiem jest wyraz divinatio, który w obu miejscach użycia (*leg.* 2, 32; *div.* 1, 1) został wprowadzony jednakowo (ΙΑΙβα): divinatio, quam Graeci μαντικὴν appellat.

Śledząc wszystkie wypadki użycia terminów łacińskich, zwłaszcza nowych, u Cyncerona, dostrzegamy różnorakie ich traktowanie: niejednokrotnie przy poszczególnych wyrazach przeplatają się identyfikacje ostrożne, zwyczajne, zastrzegalniki pozaidentyfikacyjne i brak jakiegokolwiek dodatku. Jest to zjawisko interesujące, ale wykracza poza ramy tego artykułu. Ukaże się ono w całej pełni w rozprawie o wyrażeniach usprawiedliwianych i usprawiedliwiających.

Z postaciami identyfikacji wiąże się jeszcze jedna sprawa nie uwzględniona przy charakteryzowaniu ich typów i odmian w partii materiałowej. Chodzi mianowicie o często stosowaną przez Cyncerona przy wyrażaniu pojęć greckich praktykę, która polega na zestawianiu dwu lub więcej synonimów i na wiązaniu ich za pomocą spójników: albo 1. kopulatywnych, np. augere amplificareque (= αὐξήσις), comprehensio et ambitus ille verborum (= περίοδος), coniunctio et contentus atque consensus lub convenientia et coniunctio naturae (= συμπάθεια); albo 2. dyzjunktywnych, np. anticipatio sive praenotio (= πρόληψις), prudentia vel providentia (= πρόνοια), summum bonorum vel ultimum vel extremum (= τέλος). To nie wyklucza możliwości stosowania pojedynczych wyrazów. Tego rodzaju praktyka jak i inne ze wspomnianych zwyczajów autora nie ułatwiają ani czytelnikowi rozumienia jego tekstów, ani tłumaczowi ich przekładania.

Wracając jeszcze do oprawy, w jakiej spotykamy omawiane słowa, tym razem do oprawy wyrazów greckich, chciałbym podkreślić fakt, o którym już napomykałem mimochodem, że w poważnej prozie Cyncerona pojawiają się one — i w ramach identyfikacji, i poza nią — przeważnie w otoczce purystycznej, co ilustruje dobrze wypowiedź (*or.* 183): in optimo quoque eorum poetarum, qui λυρικοί a Graecis nominantur; traktowanie zaś ich w tejże prozie jak znanych wyrazów rodzimych, czyli używanie bez otoczki, jak np. w zdaniu (*Brut.* 298): Nec in hoc εἴρωνα me duxeris esse, jest raczej rzadkie. Podobne otoczki stosuje Cynceron również celem usprawiedliwienia nie utartych jeszcze grecozizmów (np. *de orat.* 1, 10: quod pro-

fitentur ii qui mathematici vocantur) oraz innowacji semantycznych (np. *fat.* 28: *Nos non impediēt illa ignava ratio quae dicitur*, gdzie *ignava ratio* = ἀργός λόγος), a więc wyrazów w jakiś sposób obcych. Nie ma tu potrzeby osobnego zestawiania wszystkich użyć tego środka przy wyrazach greckich. Wypadki bowiem, w których słowa greckie zjawiają się w otocze bez tłumaczenia, są zebrane w pierwszej części zestawienia materiałowego (punkty IV3aα-β), te zaś wypowiedzi, w których one występują obok ekwiwalentów łacińskich i są rozsiane w różnych miejscach partii materiałowych, można w razie potrzeby łatwo odnaleźć.

Poruszam kwestię otoczek dlatego, że mają one wpływ na formę identyfikacji i przyczyniają się do zwiększenia liczby ich odmian i odmianek²⁴, co dla omawianego technikę identyfikowania dwujęzycznych terminów jest sprawą istotną.

Na tym kończą się nasze wnioski i obserwacje.

Organicznym uzupełnieniem i naturalnym zamknięciem niniejszej pracy będzie jeszcze jeden wykaz, z powodów natury technicznej pomyślany jako indeks omówionych wyrazów greckich²⁵ z uwzględnieniem poszczególnych ich odpowiedników łacińskich, jeśli te w danym wypadku wchodzą w grę (ich brak oznaczony jest kreską poziomą), miejsc użycia w dziełach Cyserona oraz oznaczeń typologicznych odnośnych identyfikacji, które stanowią równocześnie referencje do części materiałowej artykułu.

TECHNIQUE OF IDENTIFYING GREEK TERMS AND THEIR LATIN EQUIVALENTS IN CICERO'S SCIENTIFIC WRITINGS

Summary

It is a well-known fact that applying new or rare technical terms of rhetoric and philosophy Cicero frequently refers to their Greek origins, e.g., *div.* 1,90: *qui [...] naturae rationem, quam φυσιολογίαν „Graeci appellant”*, *nam esse sibi profitebatur*. Such actions are called identifications (of Greek terms with their Latin equivalents) by the author of the article. The underlined words in the quotation compose an identifying formula; the verb *appellant* is an identifier. Cicero's acts of identification are divergent and numerous. In respect to their functions they may be divided into pure or proper identifications, in which the author states without reserve that the Latin word *x* corresponds semantically to a Greek word *y*, and cautious identifications, in which it is stated that the word *x* *may* have or *has* (with hte approval of address) an equivalent in the word *y*, so that it is not only identified but also qualified or justified. In respect to the construction or the way of connecting it with the context, Cicero's identifications can be reduced to 6 principal structural types differentiated internally into subtypes and their variants, with the sixth type covering cases which cannot be classified under other headings and which do not form a uniform group.

²⁴ Widać to zwłaszcza w: IC3a oraz I' C3b, II (II') A1a-b, IV2a oraz V (V') 1a-b.

²⁵ Wyrazy greckie z odpowiednikami łacińskimi i bez nich, użyte w pismach filozoficznych Cyserona, zestawil H. Merguet (*Lexicon zu den Schriften Cicero's*, Bd. III, T. II, Jena 1894, s.915-918; zestawienia ich użycia w dziełach retorycznych brak.

The main part of the article is devoted to a survey of all the identification acts in the rhetoric and scientific writings of Cicero, taking into account a tentative structural typology and their functional division into pure (discussed in the first part of the survey) and cautious identifications (included in the second part). The discussion also includes cases where the Greek words are not translated into Latin. After the part presenting the material the author offers some observations concerning the identified words, identifying formulas, and a commentary discussing the criteria applied in the differentiation of cautious identifications.

From among the 6 structural types including both pure and cautious identifications Cicero applies most frequently the first type (144x) and from among its subtypes — subtype A (104x). The frequency of occurrence of identification acts (and Greek words left untranslated) in particular works is presented in the table, and their distribution in these works is set up using numerical and literal denotation of the acts in question taken from the section presenting the material. From the latter it can be seen that neither in the closer nor further textual neighbourhood are the same structural identifications repeated (*varietas sermonis*). Among the Latin equivalents of Greek terms there are different categories: proper translations, periphrases, definitions, and explanations or justifications of the names of Greek notions.

The principal exponents of Cicero's qualifiers are the following: 1) qualifiers outside an identifying formula, as e.g., *quasi in nat. deor.* 3, 28; *est in ea quasi consensus, quam συμπτώθειαν vocant*; 2) qualifiers connected with ordinary identifying formulas, *comp. T u s c.* 4, 25: *mulierositas, ut ita appellem eam, quae Graece φιλογυνία dicitur*; 3) the identifying (cautious) formulas themselves, *comp. fin.* 3, 45: *oportunitas (sic enim appellemus εὐκαιρίαν)*. Sometimes it happens that besides a cautious identifying formula there may appear a separate qualifier, e.g., *T i m.* 38: *reliquorum [...] quos Graeci δαίμονας appellant, nostri, opinor, Lares (sc. „appellent’), si modo hoc recte conversum videri potest, et nosse et enuntiare ortum eorum maius est*. As far as simple identifying structures are concerned, it is chiefly the form of the identifier that decides about their cautious character, namely, *coniunctivus (potentialis, hortativus, iussivus, dubitativus)*, alone or with an addition (*si placet, opinor, licet, nescio cur non, haud scio an*) or still its equivalent in one of the following forms: 1) one of the expressions: *potest, (mihi) placet, licet, volo, malo, vix audeo, potius est hoc loco*, followed by infinitivus praesentis of the identifier; 2) *videntur* with *participium futuri activi* of the identifier; 3) *ita (id) mihi (in praesentia occurrit)*, followed by: *ut dicam (dicerem)*. In compound identifying formulas the enlarging element sometimes gives a cautious character to the whole, e.g., 3, 45: *sic recta effectio — κατόρθωσιν enim ita appello, quoniam rectum factum — κατόρθωμα (sc. appellavi) —* where the causal clause of the parenthesis justifies the use of the expression *recta effectio*.

Since a reasonable isolation of cautious identifying formulas helps in supplementing the list of means qualifying daring words and expressions, it is important for the author of the article who, in another paper, determines the range of justified and justifying expressions in Cicero's works.

An index supplied at end of the paper is meant to help the reader in controlling the author's conclusions and perhaps in making his own observations.

Wykaz
terminów greckich i ich odpowiedników łacińskich

Lp.	termin grecki	odpowiednik łaciński	miejsce u Cyncerona	typ identyf.
1	ἀβλάβεια	innocentia	<i>Tusc.</i> 3, 16	I'C3b
2	ἀγέλαστος	—	<i>fin.</i> 5, 92	IV3aβ
3	ἀγών	contentio	<i>Att.</i> 1, 16, 8	IA1bβ
4	ἄδηλα	incerta	<i>ac.</i> 2, 54	IIA1b
5	ἀδιαφορία	neutram in partem moveri	<i>ac.</i> 2, 130	IA2dβ
6	ἀδιάφορον	indifferens	<i>fin.</i> 3, 53	II'A1a
7	ἀθαμβία = εὐθυμία	animus terrore liber	<i>fin.</i> 5, 87	IIIA1a
8	ἄθεος	—	<i>nat.d.</i> 1, 63	IV3aa
		—	<i>nat.d.</i> 3, 89	„
9	ἀκατάληπτον	quod comprehendi non potest	<i>ac.</i> 2, 18	I'C2aβ
10	ἀκροστιχίς	cum deinceps ex primis versus litteris aliquid connectitur	<i>div.</i> 2, 111	IV2b
11	ἀλληγορία	cum confluerunt continuae plures tralationes, alia plane fit oratio	<i>orat.</i> 94	IIIA1a
12	ἀναλογία	comparatio proportiove	<i>Tim.</i> 13	V'1b
13	ἀντίθετα	cum contrariis opponuntur contraria	<i>orat.</i> 166	IV2b
14	ἀντίποδες	qui adversis vestigiis stant contra nostra vestigia	<i>ac.</i> 2, 123	IA1ae
15	ἀντίχθων	ora australis	<i>Tusc.</i> 1, 68	IA1aγ
16	ἀξία	aestimatio	<i>fin.</i> 3, 20	IA1aa
		„	<i>fin.</i> 3, 34	IA2dε
17	ἀξίωμα	quidquid enuntiatur (ecfactum)	<i>ac.</i> 2, 95	IC2aa
		pronuntiatum	<i>Tusc.</i> 1, 14	I'C3b
		enuntiatio	<i>fat.</i> 1	IA1aa
		„	<i>fat.</i> 20	IA1bβ
		—	<i>fat.</i> 21	IV3b
18	ἀπάθεια	non sentire	<i>ac.</i> 2, 130	IA2ce
19	ἀπάλαιστρος	—	<i>orat.</i> 229	IV3aa
20	ἀπειρία	ininitio	<i>fin.</i> 1, 21	IA1ae
21	ἀπόδειξις	argumenti conclusio	<i>ac.</i> 2, 26	IA2fi
22	Ἀποκαρτερῶν (liber)	—	<i>Tusc.</i> 1, 84	IV3b
23	ἀποπροηγμένον	—	<i>fin.</i> 3, 51	IV3aa

Lp.	termin grecki	odpowiednik łaciński	miejsce u Cyncerona	typ identyf.
24	ἀποφατικά	negantia	<i>top.</i> 49	VI10
25	ἀποφθέματα	facete dicta	<i>off.</i> 1, 104	IA2aζ
26	ἀργὸς λόγος	ignava ratio	<i>fat.</i> 28	I'D2
27	ἄρμονία	concentio	<i>Tim.</i> 27 <i>Tusc.</i> 1, 19	IA2e IV3aa
28	ἄρρωστήματα	aegrotationes	<i>Tusc.</i> 4, 23	IA2by
29	ἄσώματος	sine corpore ullo	<i>nat. d.</i> 1,30	IC1a
30	ἄτεχνος	artis expers	<i>top.</i> 24	IIIA1a
31	atomus	corpusculum	<i>ac.</i> 1, 6	I'C2aa
32	αὔξησις	augere amplificareque res	<i>orat.</i> 125	IA2ca
33	βλάμματα	detrimenta	<i>fin.</i> 3, 69	IA1bδ
34	βουλευτήριον	curia	<i>Verr.</i> 3, 50	IA1aa
35	βούλησις	voluntas	<i>Tusc.</i> 4, 12	III' A2a
36	περὶ γελοίου	—	<i>de or.</i> 2, 217 <i>Tim.</i> 38	IV3aβ V'1c
37	δαίμονες	Lares		
38	δαιμόνιον	divinum quiddam	<i>div.</i> 1, 122	IA1be
39	Δημήτηρ	Ceres	<i>nat. d.</i> 2, 67	VI8
40	διαλεκτική	ars bene disserendi et vera ac falsa diiudicandi iudicandi vias perscrutati sunt ea scientia, quam [...] appellat	<i>de or.</i> 2, 157 <i>top.</i> 6 <i>top.</i> 57 <i>orat.</i> 151	IA1ba IA1be IV3b IA2de
41	διάλογος	sermo		
42	δικαιῶ : ἐδικαιώθησαν	supplicio affecti et necati sunt	<i>Verr.</i> 6, 148	IV'1b
43	Διόσκουροι	—	<i>nat. d.</i> 3,53	IV3aβ
44	δόγμα	decretum	<i>ac.</i> 2, 27 <i>ac.</i> 2, 29	IA1aδ IC2b
45	περὶ δυνατῶν	quae de re futura cum aliquid dicunt deque eo, quod possit fieri aut non possit, quam vim habeant quid valeat id, quod fieri possit	<i>fat.</i> 1 <i>fat.</i> 17	IA1b IV2b
46	δυσχρηστήματα	incommoda	<i>fin.</i> 3, 69	IC2aβ
47	ἑαυτὸν τιμωρούμενος	ipse se poeniens	<i>Tusc.</i> 3, 65	IB1

Lp.	termin grecki	odpowiednik łaciński	miejsce u Cyncerona	typ identyf.
48	εἶδος	forma (species)	<i>top.</i> 30	IA1aa
49	εἰδῶλα	imagines	<i>fin.</i> 1, 21	IA1ce
50	εἰμαρμένη	fatalis necessitas fatum	<i>nat. d.</i> 1,55 <i>div.</i> 1, 125	IA1de IIA1b
51	εἴρων	— — simulator	<i>de or.</i> 2,270 <i>Brut.</i> 298 <i>off.</i> 1, 108	IV3aβ IV3b IA1cβ
52	εἰρωνεία	dissimulatio	<i>ac.</i> 2, 16	IA1aa
53	ἐλάχιστον	intervallum minimum	<i>fat.</i> 22	IC2aa
54	ἐνάργεια	perspicuitas aut evidētia	<i>ac.</i> 2, 17	IV'1d
55	ἐνδελέχεια	continuata motio et perennis	<i>Tusc.</i> 1, 22	IV'1c
56	ἐνθύμημα	rhetorum ex contrariis conclusio sententia ex repugnantibus sententiis communis conclusio	<i>top.</i> 55 <i>top.</i> 55 <i>top.</i> 56	IA1ba VII3 IA2da
57	ἐννοια, πρόληψις	notitia „ intelligentia vel notio notio „	<i>ac.</i> 2, 22 <i>ac.</i> 2, 30 <i>fin.</i> 3, 21 <i>Tusc.</i> 1, 57 <i>top.</i> 31	IC2b IA1aa IA1bη IA1ae IIA1b
58	ἐξωτερικός	populariter scriptus	<i>fin.</i> 5, 12	IA1be
59	ἐπαγωγή	inductio	<i>top.</i> 42	IA2ca
60	ἐπιγεννηματικός	posterus et consequens	<i>fin.</i> 3, 32	I'A1ba
61	ἐπιδεικτικόν (γένος)	quia quasi ad inspiciendum delectationis causa comparatum est —	<i>orat.</i> 37 <i>orat.</i> 207	IV2b IV3aa
62	ἐποχή	assensionis retentio —	<i>ac.</i> 2, 59 <i>ac.</i> 2, 148	IV1b IV3b
63	Ἐσπερος	stella Veneris, cum subsequitur solem	<i>nat. d.</i> 2, 53	VI6
64	Ἐστία	Vesta	<i>nat. d.</i> 2,67	IC3a
65	ἐτυμολογία	verborum explicatio veriloquium, notatio	<i>ac.</i> 1, 32 <i>top.</i> 35	IA1be VI'6
66	εὐδοξία	bona fama	<i>fin.</i> 3, 57	I'C3a
67	εὐθυμία	securitas == tranquillitas animi	<i>fin.</i> 5, 23	I'A1b

Lp.	termin grecki	odpowiednik łaciński	miejsce u Cyncerona	typ identyf.
68	= ἀθραμβία εὐκαιρία	animus terrore liber oportunitas occasio	<i>fin.</i> 5, 87 <i>fin.</i> 3, 45 <i>off.</i> 1, 142	IIIA1a I'C2b IIIA2a
69	εὐταξία	ordinis conservatio	<i>off.</i> 1, 142	VII2
70	εὐχρηστήματα	commoda	<i>fin.</i> 3, 69	IC2a
71	ζηλοτυπία	obtrectatio	<i>Tusc.</i> 4, 17	I'A1bζ
72	ζωδιακός	signifer orbis	<i>div.</i> 2, 89	IA2da
73	ἡγεμονικόν	principatus	<i>nat. d.</i> 2,29	IIA1a
74	ἡδονή	voluptas	<i>fin.</i> 2, 8	IIIC
		„	<i>fin.</i> 2, 12	VI3
		„	<i>fin.</i> 2, 13	V'1a
75	ἡθικόν	laetitia ad naturas et ad mores et ad omnem vitae consuetudi- nem accommodatum	<i>fin.</i> 3, 35 <i>orat.</i> 128	IV2a IV2a
76	ἡθος	mores	<i>fat.</i> 1	IA1aβ
77	ἡσυχάζειν	quiescere	<i>ac.</i> 2, 93	IB2
78	θέσις	quaestio a propriis perso- nis et temporibus ad uni- versi generis orationem tra- ducta universi generis quaestio propositum	<i>orat.</i> 46 <i>orat.</i> 125 <i>top.</i> 79	IIIA1b IA1bδ V'1a
79	θετικῶς	—	<i>parad.</i> 5	IV3b
80	θεωρήματα	percepta	<i>fat.</i> 11	IIA2
81	θύμωσις	excandescencia	<i>Tusc.</i> 4, 21	IA2dβ
82	ιδέα	forma species	<i>orat.</i> 10 <i>ac.</i> 1, 30	IIIA1b III'A2a
		„	<i>Tusc.</i> 1, 58	IIIA2a
83	ἰσονομία	aequalis tributio aequilibritas	<i>nat. d.</i> 1, 50 <i>nat. d.</i> 1, 109	IIIA1a I'C3a
84	καθηκον	officium „	<i>fin.</i> 3, 20 <i>Att.</i> 16, 14, 3	IC2aβ V2
85	κακία κακίαι	commune officium vitiositas vitia	<i>off.</i> 1, 8 <i>Tusc.</i> 3, 34 <i>fin.</i> 3, 39—40	VI11 I'C3b II'1a

Lp.	termin grecki	odpowiednik łaciński	miejsce u Cycerona	typ identyf.
86	καταληπτόν	comprehendibile	<i>ac.</i> 1, 41	I'C3b
87	κατάληφίς	cognitio aut perceptio aut comprehensio comprehensio	<i>ac.</i> 2, 17 <i>ac.</i> 2, 31 <i>ac.</i> 2, 145 <i>fin.</i> 3, 17	IA1aβ I'A1aβ IV'1aα V12 VI'1
88	κατάχρησις	abusio	<i>orat.</i> 94	IA1aε
89	κατηγορήματα	res, quae dicuntur de quo- dam aut quibusdam	<i>Tusc.</i> 4, 21	IA1bβ
90	κατόρθωμα (-τα)	recta aut recte facta rectum	<i>fin.</i> 3, 24 <i>fin.</i> 4, 15 <i>off.</i> 1, 8	V'1a IA1dε II'A1b
91	κατόρθωσις	recta effectio	<i>fin.</i> 3, 45	I'C3a
92	κέντρον	punctum	<i>Tusc.</i> 1, 40	I'A1aβ
93	κομήται	stellae cincinnatae	<i>nat. d.</i> 2, 14	V1b
94	κόμματα	incisa	<i>orat.</i> 211 <i>orat.</i> 223	V'1a V1a
95	Κορία	Minerva quarta, Iove nata et Coryphe	<i>nat. d.</i> 3, 59	IA1ca
96	κόσμος	lucens mundus	<i>Tim.</i> 35	IIIC
97	κρινόμενον	certamen controversiae qua de re agitur	<i>orat.</i> 126 <i>top.</i> 95	I'A2da III'D1
98	Κρόνος	Saturnus	<i>nat. d.</i> 2, 64	IIIA 2ba
99	κόκλος	aut circulus aut orbis	<i>nat. d.</i> 2, 47	IA2dβ
100	κύριαι δόξαι	maxime ratae sententiae selectae [...] brevesque sen- tentiae	<i>fin.</i> 2, 20 <i>nat. d.</i> 1, 85	IV'1b IA1bζ
101	κῶλον, κῶλα	membrum	<i>Brut.</i> 162 <i>orat.</i> 223	I'A1aβ V2
		membra	<i>orat.</i> 211	V'1a
102	Λευκοθέα	Matuta	<i>nat. d.</i> 3, 48	VI9
			<i>Tusc.</i> 1, 28	VI4
103	λήμματα	sumptiones	<i>div.</i> 2, 108	IA1bθ
104	λογικά	quia disseruntur subtilius	<i>Tusc.</i> 4, 33	IV2b

Lp.	termin grecki	odpowiednik łaciński	miejsce u Cyncerona	typ identyf.
105	λογική	philosophiae pars, quae est quaerendi ac disserendi ratio disserendi	<i>fin.</i> 1, 22	IA2dε
106	λογοδαίδαλος	—	<i>fat.</i> 1	IV1aa
107	λύπη	aegritudo (quasi solutio totius hominis)	<i>orat.</i> 39	IV3aa
108	λυρικός	—	<i>Tusc.</i> 3, 61	IV'1c
109	μανία	—	<i>orat.</i> 183	IV3aa
110	μαντική	divinatio	<i>Tusc.</i> 3, 11	IV3aβ
		„	<i>leg.</i> 2, 32; <i>div.</i> 1, 1	IA1ba
		„	<i>nat. d.</i> 1, 55	IV1aβ
111	μελαγχολία	furor	<i>Tusc.</i> 3, 11	IIB
112	μεσότης	medietas	<i>Tim.</i> 23	ΓA1ba
113	μετωνυμία	quod nomina transferuntur	<i>orat.</i> 93	IIIA 2ba
114	μισάνθρωπος zam. μισανθρωπία	odium in hominum univ- ersum genus	<i>Tusc.</i> 4, 25	ID1
115	μισόγυνος zam. μισογονία	odium mulierum	<i>Tusc.</i> 1, 37	IA2f
116	νέκρια	—	<i>Tusc.</i> 1, 37	IV3b
117	νεκρομάντεια	—	<i>Tusc.</i> 1, 37	IV3b
118	νομοφύλακες	—	<i>leg.</i> 3, 46	IV3b
119	νοσήματα	morbi	<i>Tusc.</i> 4, 23	IA1aγ
120	οἰκεῖον	accommodatum ad naturam	<i>ac.</i> 2, 38	IC2aa
121	ὁμολογία	convenientia	<i>fin.</i> 3, 21	V'1b
122	ὀρίζοντες (κύκλοι)	(orbes) finientes	<i>div.</i> 2, 92	III'B
123	ὄρμη	appetitio	<i>ac.</i> 2, 24	ΓC2aβ
		„	<i>fin.</i> 4, 39	IA1aζ
		„	<i>nat. d.</i> 2, 58	IA1aβ
		„	<i>off.</i> 1, 101	IA2fη
		appetitio animi	<i>fin.</i> 3, 23	IA2aβ
		appetitus animi	<i>fin.</i> 5, 17	IA1aβ
124	παθητικόν	quo perturbantur animi et concitantur	<i>orat.</i> 128	IV2b.

Lp.	termin grecki	odpowiednik łaciński	miejsce u Cyclerona	typ identyf.
125	πάθος, πάθη	perturbationes animorum	<i>fin.</i> 3, 35	IA1ba; VI'2
		perturbationes animi perturbatio (morbus)	<i>Tusc.</i> 3, 7 <i>Tusc.</i> 3, 23	VI'4 VII5
		perturbatio	<i>Tusc.</i> 4, 10	IV'1c
		„	<i>Tusc.</i> 4, 11	IA1dβ
126	παράδοξα	motus animi turbati mirabilia admirabilia contraque opinionem omnium	<i>off.</i> 2, 18 <i>ac.</i> 2, 136 <i>parad.</i> 4	IA1ca IA2ce IC2aa
		—	<i>parad.</i> 4	IV3aa
		admirabilia	<i>fin.</i> 4, 74	III'A2a
127	παρονομασία	parva verbi imminutio [...] in littera posita	<i>de or.</i> 2, 256	IA1αδ
128	Πειθώ	Suada	<i>Brut.</i> 59	IIA1a
129	περίοδος	comprehensio et ambitus [...] verborum tum ambitus, tum circuitus tum comprehensio aut continuatio aut circums- criptio	<i>Brut.</i> 162	I'C1b
130	Περσεφόνη	Proserpina	<i>orat.</i> 204 <i>nat. d.</i> 2,66	IIIB IC3a
131	Πλούτων	Dis Pater	<i>nat. d.</i> 2,66	VI7
132	ποιητικά	efficientia	<i>fin.</i> 3, 55	IA1e
133	ποιότης	qualitas	<i>ac.</i> 1, 24-25	IIIA2bβ
		„	<i>nat. d.</i> 2, 94	IA1aβ
134	πολιτικός	— civilis	<i>Brut.</i> 265 <i>fin.</i> 4, 5	IV3aβ V'3
		civilis atque popularis	<i>fin.</i> 5, 66	I'A1aa
135	πραγματικοί	apud Graecos infimi homi- nes mercedula adducti ministros se praebent in iudiciis oratoribus	<i>de or.</i> 1, 198	IA2aa
136	πρέπον	decorum	<i>orat.</i> 70	III'A2a
		„	<i>off.</i> 1, 93	V'1a

Lp.	termin grecki	odpowiednik łaciński	miejsce u Cyncerona	typ identyf.
137	προηχμέν-ον,-α	productum producta producta, praeposita, praecipua	<i>fin.</i> 3, 51 <i>fin.</i> 3, 52	IV3aα I'C2aα IV'1b
138	πρόληψις, cf. έννοια	anticipatio anticipatio sive prenotio	<i>fin.</i> 4, 72 <i>nat. d.</i> 1, 43 <i>nat. d.</i> 1, 44	VI'3 ID2 I'C3a
139	πρόνοια Pronoea	prudencia vel providencia Providencia	<i>nat. d.</i> 2, 58 <i>nat. d.</i> 1,18 <i>nat. d.</i> 2, 73	I'C2aα IV'aβ IV1b
140	πρόσληψις	adsumptio	<i>div.</i> 2, 108	IA1aβ
141	Πυρόεις	stella Martis	<i>nat. d.</i> 2, 53	IV1aβ
142	ρήτωρ	(eloquens)	<i>orat.</i> 61	IV3aβ
143	ρῦθμός	numerus ..	<i>orat.</i> 67 <i>orat.</i> 170	IA2dα V1b
144	σκοτεινός	quia de natura nimis obscure memoravit	<i>fin.</i> 2, 15	IV2b
145	σοφία	sapientia	<i>off.</i> 1, 153	IA1aβ
146	σοφός, σοφοί ..	sapientes	<i>fin.</i> 2, 24 <i>Tusc.</i> 5, 7	IV3b V1b
147	στάσις	status	<i>top.</i> 93	III'D2
148	στερέμνια	quae propter firmitatem [...] appellavit	<i>nat. d.</i> 1, 49	IV2a
149	στερετικά	privantia	<i>top.</i> 48	V'1a
150	στεφάνη	corona	<i>nat. d.</i> 1, 28	IC2aα
151	Στίλβων	stella Mercurii	<i>nat. d.</i> 2, 53	IC2aα
152	στρατήγημα	consilium imperatorium	<i>nat. d.</i> 3, 15	IA1bα
153	συγκατάθεσις	assensio atque approbatio	<i>ac.</i> 2, 37	IA1aα
154	συζυγία	verborum coniugatio coniugatio	<i>top.</i> 12 <i>top.</i> 38	III A1b IA1aα

Lp.	termin grecki	odpowiednik łaciński	miejsce u Cyncerona	typ identyf.
155	σύμβολον	nota	<i>top.</i> 35	III A 2ba
156	συμπάθεια	consensus coniunctio et concentus atque consensus convenientia et coniunctio naturae continuatio coniunctioque naturae	<i>nat. d.</i> 3, 28 <i>div.</i> 2, 34 <i>div.</i> 2, 124 <i>div.</i> 2, 142	I' A1aβ · I' A1bβ IA1aζ IA1aζ
157	σφαῖρα	globus	<i>nat. d.</i> 2, 47	I' C2aβ
158	σφαιροειδής	globosus	<i>Tim.</i> 17	IA1aβ
159	σχήματα	sententiarum orationisque formae — verborum et sententiarum lumina lumina (quasi aliqui gestus orationis) formae et lumina ornamenta verborum sententiarumve	<i>Brut.</i> 69 <i>Brut.</i> 141 <i>Brut.</i> 275 <i>orat.</i> 83 <i>orat.</i> 181 <i>top.</i> 34	IA1aζ IV3aa IA1aγ IA1ba I' A1aβ IA1aζ
160	σωφροσύνη	tum temperantia, tum moderatio, non numquam etiam moderatio frugalitas	<i>Tusc.</i> 3, 16 <i>Tusc.</i> 3, 16	IV1aa VI' 5
161	σώφρων	temperans	<i>Tusc.</i> 3, 16	IA1ba
162	τελικά	ad ultimum pertinentia	<i>fin.</i> 3, 55	I' C3b
163	τέλος	summum bonorum vel ultimum vel extremum tum extremum tum ultimum tum summum	<i>fin.</i> 1, 42 <i>fin.</i> 3, 26	IA1ca IC2b
164	Theogonia	origo deorum	<i>nat. d.</i> 1, 36	IV1b
165	τοπική	inveniendi ars	<i>top.</i> 6	IA2dε
166	τρόποι	verborum immutationes	<i>Brut.</i> 69	IA1bζ

Lp.	termin grecki	odpowiednik łaciński	miejsce u Cyncerona	typ identyf.
167	τύμβος	bustum	<i>leg.</i> 2, 64	I'C2aβ
168	ὕπαλλαγή	quia quasi summutantur verba pro verbis	<i>orat.</i> 93	IIIA 2ba
169	ὕπερβολή	ut aliquid, quod fieri nullo modo potest, augendae rei gratia dicatur aut minuendae	<i>top.</i> 45	IA2dε
170	ὕπόθεσις	causa	<i>top.</i> 79	V2
171	ὕπομνηματισμὸν	decretum Areopagitarum	<i>epist.</i> 13, 1, 5	IA1aβ
172	Φαέθων	Iovis stella	<i>nat. d.</i> 2, 52	IA2dε
173	Φαίνων	Saturni stella	<i>nat. d.</i> 2, 52	VIa
174	φαντασία	visum	<i>ac.</i> 2, 18	IC2b
		„	<i>ac.</i> 1, 40	III'B
175	φιλιπίζειν	cum Philippo facere	<i>div.</i> 2, 118	IV'1b
176	φιλογυνία	mulierositas	<i>Tusc.</i> 4, 25	I'A2dα
177	φιλοσοφία philosophia	— studium sapientiae	<i>de or.</i> 1, 9 <i>Tusc.</i> 1, 1	IV3aα IA2dε
178	φρόνησις	prudentia	<i>off.</i> 1, 153	IA1dα
179	φυσικοί	—	<i>de or.</i> 1, 217	IV3aα
180	φυσιολογία physiologia	naturae ratio „	<i>div.</i> 1, 90 <i>nat. d.</i> 1, 20	IA1bβ IV1b
181	Φωσφόρος	Stella Veneris, cum antegreditur solem (Lucifer)	<i>nat. d.</i> 2, 53	(IIIB) VI6
182	χρήσιμος	utilis	<i>Tusc.</i> 3, 16	IV1b
183	χρόνος	spatium temporis	<i>nat. d.</i> 2, 64	IV1b
184	χαρακτήρ	forma „ descriptio	<i>orat.</i> 36 <i>orat.</i> 134 <i>top.</i> 83	IA2dβ VII IA1aε
185	ψευδόμενος	mentiens	<i>div.</i> 2, 11	IA1aε
186	ὠφέλημα	quod prodest emolumentum	<i>fin.</i> 3, 33 <i>fin.</i> 3, 69	I'C2aβ IA1bε